

หมู่บ้านเสียงปืนแตก: ประวัติศาสตร์ การเคลื่อนไหวทางการเมือง และการสร้างอัตลักษณ์ของท้องถิ่นบ้านนาบัว¹

ทิฆัมพร สิงโตมาศ
ศูนย์วิจัยนวัตกรรมสังคมเชิงพื้นที่
มหาวิทยาลัยแม่ฟ้าหลวง
thikumphorn@windowslive.com

บทคัดย่อ

บทความนี้ศึกษาประวัติศาสตร์ท้องถิ่นบ้านนาบัว อำเภอเรณูนคร จังหวัดนครพนม ระหว่าง พ.ศ. 2434–2560 โดยสนใจเรื่องราวความเป็นมา การเคลื่อนไหวทางการเมือง และการจัดการความทรงจำเพื่อสร้างอัตลักษณ์ร่วมของท้องถิ่น ผลการศึกษาพบว่า ท้องถิ่นบ้านนาบัวเป็นชุมชนชายขอบที่ตื่นรนเพื่อปากท้องและต่อสู้กับอำนาจความเป็นใหญ่ของรัฐศูนย์กลางมาตลอด เริ่มจากการต่อสู้กับความยากลำบากในการบุกเบิกที่ทำกิน มาจนถึงการเข้าร่วมขบวนการคอมมิวนิสต์ต่อสู้กับรัฐบาลเพื่อหวังปลดปล่อยตนเองจากความทุกข์ยากและการถูกกดขี่ ซึ่งกลายเป็นเหตุการณ์ประวัติศาสตร์ที่ทิ้งความทรงจำบาดแผลไว้ในชุมชน การเคลื่อนไหวทางการเมืองทำให้นาบัวถูกสังคมนิตตราเป็นหมู่บ้านผู้ก่อการร้ายคอมมิวนิสต์ (ผกค.) และถูกตั้งข้อรังเกียจจากท้องถิ่นอื่นแม้แต่ในกลุ่มชาติพันธุ์เดียวกัน กระทั่งทศวรรษ 2540 เมื่อกระแสการฟื้นฟูประวัติศาสตร์และวัฒนธรรมชุมชนเกิดขึ้นอย่างกว้างขวาง กลุ่มอดีตสหายได้สร้างพื้นที่ความทรงจำนำเสนออัตลักษณ์ร่วมของบ้านนาบัวในฐานะ “หมู่บ้านเสียงปืนแตก” หรือ “หมู่บ้านประวัติศาสตร์” ถือเป็น การตอบโต้การถูกตีตราเป็น ผกค. และใช้พลังจากอัตลักษณ์เข้าไปปรับความสัมพันธ์เชิงอำนาจกับรัฐศูนย์กลางและกับท้องถิ่นอื่น อย่างไรก็ตาม การสร้างอัตลักษณ์ร่วมมิได้เป็นกระบวนการราบรื่น แต่ปรากฏความไม่ลงรอยกันระหว่างสมาชิกชุมชนที่แบ่งปันความทรงจำคนละชุด และมีบทบาททางสังคมแตกต่างกัน โดยท้องถิ่นได้พยายามจัดการกับความไม่ลงรอยนั้นเพื่อให้ความเป็น “หมู่บ้านเสียงปืนแตก” สามารถดำรงอยู่ต่อไปได้

[วารสารธรรมศาสตร์ ปีที่ 36 ฉบับที่ 3 ปี พ.ศ. 2560]

คำสำคัญ: ประวัติศาสตร์ท้องถิ่น, การเคลื่อนไหวทางการเมือง, การสร้างอัตลักษณ์, นาบัว

¹ พัฒนาและปรับปรุงจากเนื้อหาบางส่วนของรายงานวิจัย “พัฒนาการประวัติศาสตร์ท้องถิ่นและแนวทางฟื้นฟูศูนย์การเรียนรู้ชุมชนบ้านนาบัว ต.โคกหินแฮ่ อ.เรณูนคร จ.นครพนม” ของผู้เขียนและคณะ ภายใต้ทุนสนับสนุนการวิจัยของสถาบันวิจัยและพัฒนา มหาวิทยาลัยนครพนมปีงบประมาณ 2559

The First Gunshot Rang Out Village: History, Political Movement and Identity Construction of Nabua

Thikumphorn Singtomast
Area-based-Social Innovation Research Center,
Mae Fah Luang University
thikumphorn@windowslive.com

Abstract

This article portrays the history of Nabua Village in Renu Nakhon District, Nakhon Phanom Province during 1891-2017 and focuses on the community's background, political movement and identity construction. The Nabua history was shaped by the story of marginal community who struggled to improve their livelihood and resisted to the central government's hegemonic control. In the Village Formation period, the community had to face the hardship in settling down. Later, they had to join the communist movements and fight with the government in order to liberate themselves from suffering oppression and poverty which led to the historical incident and left a wounded history on the community. From the incident, Nabua was labeled to be terrorists and discriminated against by other communities including the same ethnic groups. During the late 1990s, the revival of local history and culture had encouraged former comrades to construct a site of memory representing Nabua's collective identity as "The First Gunshot Rang Out Village" or "The Historical Village" which helped them remove the label and rearrange their power relations with the central government and other communities. However, there were some dissonances in collective identity construction process due to dissonant memories and different social roles of the community's members. To carry their collective identity, the community tried to manage those dissonances so that they could sustain "The First Gunshot Rang Out" history.

[Thammasat Journal, Volume 36 No.3, 2017]

Keywords: local history, political movements, identity construction, Nabua

บทนำ

บ้านนาบัว ต.โคกหินแฮ่ อ.เรณูนคร จ.นครพนม เป็นชุมชนชาวนาอีสานที่มีความโดดเด่นทางอัตลักษณ์จากภูมิหลังทางชาติพันธุ์ผู้ไทที่มีความเป็นมายาวนานและการเป็นแนวร่วมขบวนการคอมมิวนิสต์ในยุคสงครามเย็น กรณีหลังทำให้ชุมชนเป็นที่รู้จักจากเหตุการณ์วันเสียดินแดน 7 สิงหาคม พ.ศ. 2508 หรือวันเริ่มต้นทำสงครามประชาชนของพรรคคอมมิวนิสต์แห่งประเทศไทย (พคท.) กับรัฐบาล ความสำคัญทางประวัติศาสตร์ของวันเสียดินแดนทำให้บ้านนาบัวได้รับความสนใจจากแวดวงวิชาการอย่างสม่ำเสมอ แต่งานที่ศึกษาท้องถิ่นบ้านนาบัวโดยตรงมีไม่มากนัก ส่วนมากกล่าวถึงนาบัว ในฐานะส่วนหนึ่งของประวัติศาสตร์ พคท. หรือขบวนการชาวนาอีสาน งานชิ้นแรก ๆ ที่ศึกษาท้องถิ่นนาบัวอย่างจริงจัง คือ งานของธันวา ใจเที่ยง (2544) ศึกษาประวัติศาสตร์การเมือง เศรษฐกิจ สังคม-วัฒนธรรม และนิเวศวิทยาของชุมชนในห้วงเวลา ก่อนเกิดเหตุการณ์วันเสียดินแดนและการปรับตัวของชุมชนหลังวันเสียดินแดนว่า อดีตสหภาพที่กลายมาเป็นผู้ร่วมพัฒนาชาติไทย (ผรท.) รวมกลุ่มแก้ปัญหาเรื่องปากท้องอย่างไร งานของธันวามีจุดเน้นที่อุดมการณ์ต่อสู้ของชาวนาเพื่อปรับโครงสร้างที่ไม่เป็นธรรม รวมถึงศึกษาระบบเศรษฐกิจและวัฒนธรรมชาวนาที่ผูกโยงกับความเชื่อทางศาสนาและธรรมชาติ ภาพของบ้านนาบัวจึงเป็นสังคมชาวนาที่อุดมด้วยระบบคุณค่าศีลธรรม ยึดมั่นในอุดมการณ์ มีความสัมพันธ์แบบพึ่งพาอาหาร และดำรงอยู่อย่างมีปึกแผ่น หากมีความขัดแย้งก็เป็นความขัดแย้งตัดข้ามกลุ่มชนชั้น ซึ่งอีกด้านหนึ่งทำให้มองไม่เห็นความขัดแย้งภายใน ทั้งที่หากพิจารณาชุมชนชาวนาหลายพื้นที่ภาคอีสานในทศวรรษ 2530-2540 จะพบมิติความซับซ้อนของความสัมพันธ์เชิงขัดแย้งดำรงอยู่ เช่น ความขัดแย้งอันเนื่องมาจากผลประโยชน์ที่แตกต่างกันในหมู่ชาวบ้าน (รัตนา บุญมัธยะ โสสกุล, 2550, น. 92)

นอกจากงานของธันวา มีงานศึกษาบ้านนาบัวที่น่าสนใจอีก 2 เรื่อง เรื่องแรก คือ งานของสมชัย ภัทรธรรณันท์ (2558) ศึกษาเงื่อนไขการลุกขึ้นจับอาวุธต่อสู้กับรัฐบาลของชาวบ้านนาบัวในทศวรรษ 2500-2520 พบว่า การเคลื่อนไหวทางการเมืองของชาวบ้านมีเงื่อนไขจากการสร้างรัฐประชาชาติไทยที่ไม่สม่ำเสมอ ทำให้เกิดสภาวะเชิงซ้อนของดินแดนชายขอบที่ความเป็นไทยและไม่เป็นไทยดำรงอยู่คู่กัน ความแตกต่างดังกล่าวบ่มเพาะความขัดแย้งระหว่างชาวบ้านกับรัฐและนำไปสู่การต่อสู้ด้วยกำลังอาวุธในที่สุด สำนักทางการเมืองของคณนาบัวจึงสัมพันธ์อย่างมากกับอัตลักษณ์ที่หล่อหลอมขึ้นจากสภาวะแวดล้อมทางประวัติศาสตร์ของท้องถิ่น การลุกฮือต่อต้านอำนาจรัฐของชุมชนชาวนาแห่งนี้จึงมีความเฉพาะที่ไม่สามารถอธิบายเพียงความขัดแย้งทางชนชั้นหรือการถูกละเมิดหลักเศรษฐกิจเชิงศีลธรรม

เรื่องที่สอง คือ งานของนิลวดี พรหมพักพิง, มณีมัย ทองอยู่, และวิญญูธ์ จำรัสพันธุ์ (2557) ศึกษาการช่วงชิงพื้นที่ทางการเมืองระหว่างรัฐและท้องถิ่นผ่านประวัติศาสตร์บ้านนาบัว งานชิ้นนี้มีบางประเด็นต่อยอดจากงานของธันวาเรื่องการปรับตัวของชุมชนหลังวันเสียดินแดน โดยสนใจการรวมกลุ่มของ ผรท. สร้างปฏิบัติการเรียกคืนพื้นที่ทางการเมืองและสังคมคืนมาหลังจากถูกสังคมนิยมตราเป็นผู้ออกร้ายคอมมิวนิสต์ (ผกค.) การศึกษาพบว่า กลุ่ม ผรท. พลิกคำว่า “คอมมิวนิสต์” ให้กลายเป็นทุนทางสัญลักษณ์ แล้วนิยามนาบัวเป็น “หมู่บ้านประวัติศาสตร์” ผ่านการจัดงานรำลึกวันเสียดินแดน

7 สิงหาคม นอกจากเป็นการสร้างอัตลักษณ์ร่วมของบ้านนาบัวเพื่อลบการถูกตีตราเป็นหมู่บ้านคอมมิวนิสต์ ความสำเร็จของการจัดงานรำลึกยังทำให้ชุมชนเป็นที่รู้จักในวงกว้าง สามารถดึงดูดความสนใจด้านการพัฒนาจากรัฐ และเปิดพื้นที่ให้กลุ่ม ผรท. เข้าไปมีส่วนร่วมในสนามการพัฒนาท้องถิ่นอย่างมีศักดิ์ศรี

อย่างไรก็ดี งานของนิลวดี พรหมพิทักษ์ และคณะ ไม่ได้ให้รายละเอียดเกี่ยวกับการสร้างพื้นที่ความทรงจำเพื่อนำเสนออัตลักษณ์ร่วมของชุมชนในฐานะหมู่บ้านประวัติศาสตร์มากนัก เช่นเดียวกับปฏิบัติการรำลึกที่เกิดขึ้นได้เกี่ยวกับงานรำลึก 7 สิงหาคม ได้แก่ พิพิธภัณฑสถานท้องถิ่นและบันทึกประวัติหมู่บ้าน ตลอดจนอัตลักษณ์ด้านอื่น ๆ เช่น ความเป็นผู้ไท ยังมีได้ถูกนำมาศึกษาว่ามีส่วนสำคัญต่อการสร้างอัตลักษณ์ร่วมใหม่เพื่อลบการถูกตีตราด้วยหรือไม่ ส่วนหนึ่งเพราะงานดังกล่าวเน้นอธิบายประวัติศาสตร์ การครอบงำและต่อสู้ช่วงชิงพื้นที่ทางการเมืองระหว่างบ้านนาบัวกับรัฐที่มีปฏิบัติการเกิดขึ้นหลายลักษณะและปฏิบัติการรำลึกเป็นส่วนหนึ่งในนั้น นอกจากนี้ ช่วงเวลาที่นาบัวเป็นพื้นที่ของการปะทะต่อสู้ระหว่างฝ่าย พคท. และรัฐบาล ยังมีชาวบ้านจำนวนหนึ่งไม่ได้ให้การสนับสนุนฝ่ายใดและอีกจำนวนหนึ่งมีสายสัมพันธ์กับรัฐได้รับความรุนแรงจากฝ่าย พคท. (บันทึกภาคสนาม, 22 มกราคม 2560) จึงเป็นประเด็นน่าสนใจศึกษาเพิ่มเติมว่า การใช้เรื่องราวของขบวนการคอมมิวนิสต์มาสร้างอัตลักษณ์ร่วมของท้องถิ่นจะปรากฏความไม่ลงรอยระหว่างกลุ่มสมาชิกที่แบ่งปันชุดความทรงจำเกี่ยวกับขบวนการฯ แตกต่างกันบ้างหรือไม่ ขณะเดียวกัน หากการทำให้นาบัวเป็นหมู่บ้านประวัติศาสตร์สามารถดึงดูดความสนใจด้านการพัฒนาจากรัฐได้ ความสนใจนั้นวางอยู่บนเงื่อนไขอะไรและรัฐสนับสนุนให้บทบาททางการเมืองของอดีตสหายนำเสนออย่างไร เนื่องจากการต่อสู้ระหว่างขบวนการคอมมิวนิสต์กับรัฐบาลในอดีตไม่ได้สร้างความทรงจำบาดแผลให้ชาวบ้านที่เป็นแนวร่วม พคท. ในหลายท้องถิ่นเท่าที่นั้น แต่ยังเป็นรอยต่างของประวัติศาสตร์ชาติไทยที่รัฐพยายามทำให้หายไป อย่างน้อยที่สุดก็ด้วยการเขียนประวัติศาสตร์ให้บทบาทของอีกฝ่ายเป็นเพียงผู้ก่อการร้ายหรือประชาชนผู้หลงผิด

กรอบแนวคิด

ประวัติศาสตร์ท้องถิ่นเป็นแนวการศึกษาประวัติศาสตร์ที่พัฒนาขึ้นในช่วงทศวรรษ 2520 และเป็นปฏิกิริยาจากกระแสประชาธิปไตยหลังเหตุการณ์ 14 ตุลาคม 2516 ที่นำไปสู่การแสวงหาความรู้ใหม่ ๆ และเรียกร้องการกระจายอำนาจจากรัฐสู่ท้องถิ่น โดยเฉพาะด้านการศึกษา (ธงชัย วินิจจะกูล, 2555, น. 29) ประวัติศาสตร์ท้องถิ่นให้ความสำคัญกับเรื่องราวของชุมชน หมู่บ้าน และชีวิตคนธรรมดาสามัญ ต่างจากการศึกษาประวัติศาสตร์ยุคก่อนหน้าที่มีลักษณะเป็นประวัติศาสตร์แบบราชาชาตินิยม² ที่ยึดถือชาติ ศาสนา พระมหากษัตริย์เป็นแก่นกลาง หรือสนใจเรื่องการศึกษาสงครามของราชอาณาจักรและบทบาท

² อุดมการณ์ราชาชาตินิยมเป็นแนวคิดที่เสนอโดย ธงชัย วินิจจะกูล โดยเป็นการสร้างคำเพื่ออธิบายแนวคิดชาตินิยมที่พระมหากษัตริย์ทรงมีความสำคัญสูงสุดต่อชาติ แนวคิดนี้มีอิทธิพลต่อการศึกษาประวัติศาสตร์และศาสตร์สาขาอื่น ๆ ในสายมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ที่แสดงให้เห็นบทบาทของกษัตริย์และสถาบันกษัตริย์ต่อสังคมไทย (ชัยพงษ์ สำเนียง, 2553, น. 101)

ชนชั้นนำ อย่างไรก็ตาม การศึกษาประวัติศาสตร์ท้องถิ่นจำนวนมากในช่วงแรกยังมีโครงเรื่องแบบประวัติศาสตร์ท้องถิ่นนิยม-ราชาชาตินิยม (ชัยพงษ์ สำเนียง, 2553, น. 103) เป็นการเขียนประวัติบ้านเมือง จังหวัด ชุมชน และบุคคลสำคัญของท้องถิ่นที่อิงอยู่กับความเป็นปึกแผ่นของชาติ แม้แต่กลุ่มที่ศึกษาประวัติศาสตร์ท้องถิ่นของดินแดนที่เคยเป็นอิสระหรือประเทศราชของไทย เช่น อีสานและล้านนา ทั้งที่จริงแล้วรัฐไทยในอดีตมิได้มีเอกภาพทางการเมืองและถูกต่อต้านจากดินแดนชายขอบอยู่เสมอ โครงเรื่องเช่นนี้ย่อมไม่แสดงให้เห็นพัฒนาการทางประวัติศาสตร์ที่เกิดขึ้นจริงของท้องถิ่นนั้น (ยงยุทธ ชูแว่น, 2549, น. 114–116) อีกทั้งไม่ก่อให้เกิดความทรงจำร่วมของท้องถิ่นอย่างแท้จริง เพราะเป็นความทรงจำร่วมที่มองท้องถิ่นเป็นส่วนหนึ่งของชาติและถูกกำหนดโดยผู้นำของชาติ (อรรถจักร์ สัตยานุรักษ์, 2555, น. 53)

ช่วงทศวรรษ 2530–2540 ความตื่นตระหนกต่อกระแสโลกาภิวัตน์ก่อให้เกิด “วิกฤติอัตลักษณ์” (ดู ยศ สันตสมบัติ, 2551) จนนำไปสู่กระแสฟื้นฟูประวัติศาสตร์และวัฒนธรรมของกลุ่มชาติพันธุ์ต่าง ๆ ขึ้นมา กระแสดังกล่าวถูกเน้นย้ำมากขึ้นหลังประกาศใช้รัฐธรรมนูญฉบับประชาชนในปี พ.ศ. 2540 ที่ให้ความสำคัญกับภูมิปัญญาท้องถิ่นและสิทธิการจัดการทรัพยากรชุมชน ขณะเดียวกัน วิกฤติเศรษฐกิจ พ.ศ. 2540 ก็ทำให้รัฐหันมาทบทวนแนวทางการพัฒนาที่ผ่านมาและยอมรับนำกระแสวัฒนธรรมชุมชนมาสร้างรากฐานการพัฒนาประเทศ บริบทเหล่านี้ส่งผลโดยตรงต่อการศึกษาประวัติศาสตร์ท้องถิ่นที่เติบโตอย่างรวดเร็วและมีพัฒนาการต่างออกไปจากระยะแรกทั้งจุดมุ่งหมาย วิธีการศึกษา และการสร้างองค์ความรู้ เกิดเป็นทางเลือกการศึกษาประวัติศาสตร์ท้องถิ่นแนวใหม่ที่มีลักษณะสำคัญ คือ 1) มุ่งสร้างสำนึกตัวตนของท้องถิ่นและกลุ่มคนตัวเล็กตัวน้อย 2) ศึกษา “ประวัติศาสตร์จากภายใน” ให้ความสำคัญกับหลักฐานข้อมูลที่เป็นผลิตผลจากความนึกคิดของท้องถิ่น เช่น เรื่องเล่า ตำนาน นิทาน และการสัมภาษณ์พูดคุยกับสมาชิกในชุมชน 3) สร้างองค์ความรู้ด้านประวัติศาสตร์ที่มีเนื้อหาหลากหลายหรือมีลักษณะเฉพาะตามที่มุ่งมองของท้องถิ่นนั้น ๆ ให้ความสำคัญ เช่น เรื่องปากท้อง การจัดการทรัพยากร อัตลักษณ์ การเมือง ศิลปวัฒนธรรม ฯลฯ และ 4) แสดงการเปลี่ยนแปลงและคลี่คลายของประวัติศาสตร์จากอดีตถึงปัจจุบัน พร้อมวิเคราะห์การจัดวางความสัมพันธ์ของท้องถิ่นกับรัฐศูนย์กลางและกับท้องถิ่นอื่น หน้าที่ประวัติศาสตร์ท้องถิ่นโดยรวมในทศวรรษ 2540 จึงเป็นประวัติศาสตร์ที่เคลื่อนไหว ได้แย้ง ต่อสู้ แสดงถึงการปรับตัวของท้องถิ่นต่อการเปลี่ยนแปลง และเป็นวาทกรรมปรับความสัมพันธ์เชิงอำนาจที่เปิดพื้นที่ให้คนตัวเล็กตัวน้อยมีบทบาทสำคัญ โดยมองพวกเขาเป็นผู้กระทำพอ ๆ กับผู้รับการกระทำ (ธิดา สาระยา, 2539, น. 30; ยงยุทธ ชูแว่น, 2549, น. 102–104)

วิธีการศึกษา ขอบเขต และการวิเคราะห์ข้อมูล

บทความนี้ศึกษาประวัติศาสตร์ท้องถิ่นบ้านนาบัวตั้งแต่ พ.ศ. 2434–2560 ด้วยมุมมอง การศึกษาประวัติศาสตร์ท้องถิ่นแนวใหม่ มีจุดประสงค์ทำความเข้าใจพัฒนาการและการปรับตัวของ ท้องถิ่นต่อสถานการณ์ทางสังคมและการเมืองแต่ละยุคสมัย รวมถึงต่อยอดประเด็นจากงานศึกษาก่อนหน้า เพื่อประกอบให้ภาพของประวัติศาสตร์ท้องถิ่นบ้านนาบัวมีความสมบูรณ์มากขึ้น การรวบรวมข้อมูลเน้น เอกสารหลักฐานหรือแหล่งที่มาความรู้ที่เป็นผลผลิตของท้องถิ่นเอง เช่น ตำนาน เรื่องเล่า บันทึกประวัติ หมู่บ้าน และการสัมภาษณ์พูดคุยกับสมาชิกในชุมชน การสัมภาษณ์พูดคุยเกิดขึ้นช่วงเดือนพฤศจิกายน พ.ศ. 2559–มีนาคม พ.ศ. 2560 แบ่งเป็น 3 ส่วน ส่วนแรกเป็นการสัมภาษณ์เจาะลึกรายบุคคลจาก สมาชิกที่มีประสบการณ์ ความรู้ หรือบทบาทเกี่ยวกับความเป็นมาและการเปลี่ยนแปลงของชุมชนใน ช่วงเวลาต่าง ๆ รวมจำนวน 11 คน โดยระบุชื่อจริงผู้ให้ข้อมูลในบทความเฉพาะบุคคลที่ให้การยินยอม ส่วนที่สองเป็นการสนทนากลุ่ม ผู้เขียนกำหนดประเด็นสนทนาเฉพาะเรื่องและเชิญสมาชิกของชุมชนที่มี ประสบการณ์ สนใจ หรือมีความรู้ในประเด็นดังกล่าวมาร่วมสนทนารวม 4 ครั้ง แต่ละครั้งมีผู้เข้าร่วม ประมาณ 5–7 คน และบางครั้งมีผู้ที่ให้สัมภาษณ์ส่วนแรกเข้าร่วมด้วย ส่วนสุดท้ายเป็นการพูดคุยแบบ ไม่เป็นทางการกับสมาชิกในชุมชนระหว่างการทำงานสนามของผู้เขียนและถูกนำมาเรียบเรียงเป็นบันทึก ภาคสนาม นอกจากนี้ ผู้เขียนยังใช้ข้อมูลจากเอกสารภายนอก เช่น งานศึกษาวิจัยต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับ ท้องถิ่นบ้านนาบัวมาร่วมศึกษาเพื่อช่วยให้การวิเคราะห์ข้อมูลในประเด็นที่สนใจมีความรอบด้านขึ้น

สำหรับขอบเขตประเด็นศึกษาและการวิเคราะห์ข้อมูล บทความแบ่งพัฒนาการทางประวัติศาสตร์ ท้องถิ่นบ้านนาบัวออกเป็น 3 ช่วงเวลา ตามการเกิดเหตุการณ์สำคัญของชุมชน ประกอบด้วย 1) การบุกเบิก และก่อตั้งหมู่บ้าน (พ.ศ. 2434–2496) แสดงให้เห็นการอพยพมาตั้งถิ่นฐาน การทำมาหากิน โครงสร้าง สังคม และการปรับตัวของท้องถิ่นต่อการเข้าไปมีปฏิสัมพันธ์กับรัฐศูนย์กลางหลังการปฏิรูปการปกครอง 2) การเคลื่อนไหวทางการเมืองและวันเสียดินแดน (พ.ศ. 2497–2534) กล่าวถึงเงื่อนไขที่นำมาสู่การ เคลื่อนไหวทางการเมืองของชาวบ้าน ผลกระทบ ความเปลี่ยนแปลง การรับมือกับความรุนแรงที่เกิดขึ้น และการปรับตัวของชุมชนหลังการต่อสู้จบลง และ 3) การจัดการความทรงจำและสร้างอัตลักษณ์ร่วม ของท้องถิ่น (พ.ศ. 2535–2560) เป็นยุคสมัยที่กระแสการฟื้นฟูประวัติศาสตร์และวัฒนธรรมท้องถิ่น เกิดขึ้นอย่างกว้างขวางในประเทศไทยและผลักดันให้ชุมชนรื้อฟื้นเรื่องราวในอดีตมาสร้างพื้นที่ความทรงจำ เพื่อนำเสนออัตลักษณ์ร่วมของบ้านนาบัวในฐานะ “หมู่บ้านเสียดินแดน” บทความจะวิเคราะห์ว่าการสร้าง อัตลักษณ์ร่วมนี้เข้าไปปรับเปลี่ยนความสัมพันธ์ระหว่างบ้านนาบัวกับรัฐศูนย์กลางและกับท้องถิ่นอื่น อย่างไร ขณะเดียวกันก็ตั้งคำถามกับความสัมพันธ์ภายในท้องถิ่นต่อการสร้างอัตลักษณ์ร่วมจากความทรงจำ บาดแผลที่มีความไม่ลงรอยของกลุ่มสังคมต่าง ๆ เกิดขึ้นหรือไม่ แล้วชุมชนมีวิธีการอย่างไรในการคลี่คลาย ความไม่ลงรายนั้น

ทั้งนี้ การแบ่งประวัติศาสตร์ท้องถิ่นบ้านนาบัวที่มีเส้นเวลาหรือปี พ.ศ. กำกับ มีจุดประสงค์ ให้ง่ายต่อการศึกษาและทำความเข้าใจลำดับเหตุการณ์ต่าง ๆ ที่เกิดขึ้น มิได้ต้องการลากเส้นแบ่งช่วงเวลา

อย่างตายตัวหรือบ่งบอกว่าเหตุการณ์ที่เกิดในลำดับก่อนหน้าได้จบลงแล้วโดยไม่มีเกี่ยวข้องสัมพันธ์หรือกลับเข้ามาเป็นเงื่อนไขต่อเหตุการณ์อื่นอีก นอกจากนี้ ประวัติศาสตร์ท้องถิ่นบ้านนาบัวมีความสัมพันธ์กับบริบทจากภายนอกตลอดเวลา เช่นเดียวกับสถานการณ์ภายในของท้องถิ่นที่บ่มเพาะเงื่อนไขบางประการจนส่งแรงกระเพื่อมให้เกิดเหตุการณ์สำคัญของการเมืองในระดับชาติ ซึ่งสุดท้ายเหตุการณ์จากภายนอกย่อมวกกลับมาสัมพันธ์กับสถานการณ์ในบ้านนาบัวต่อไป ประวัติศาสตร์ท้องถิ่นบ้านนาบัวจึงมิได้เดินทางเป็นเส้นตรงหรือดำรงอยู่ด้วยเงื่อนไขภายในอย่างโดดเดี่ยว แต่สัมพันธ์กับเงื่อนไขภายนอก ทั้งยังเป็นความสัมพันธ์ที่ไม่สม่ำเสมอและกลับไปกลับมา

ผลการศึกษา

1. การบุกเบิกและก่อตั้งหมู่บ้าน (พ.ศ. 2434–2496)

1.1 การบุกเบิกพื้นที่และก่อร่างสร้างชุมชน

บ้านนาบัวเป็นชุมชนกลุ่มชาติพันธุ์ผู้ไท สืบเชื้อสายจากบรรพบุรุษที่อพยพมาจากเมืองวังสารธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว เข้ามาตั้งถิ่นฐานในเขตภาคตะวันออกเฉียงเหนือของไทย ช่วงพุทธศตวรรษที่ 23 การอพยพส่วนหนึ่งเกิดจากหนีภัยรุกรานของกลุ่มจีนฮ่อและญวนเข้ามาพึ่งบรมโพธิสมภารของพระราชครูโพนสะเม็กหรือญาคุชี่หอม พระสงฆ์ที่มีบทบาทสำคัญในชุมชนและการเมืองของชาวลาวสองฝั่งโขงยุคนั้น อีกส่วนหนึ่งมาจากการถูกกวาดต้อนของกองทัพราชอาณาจักรสยามหลังการทำสงครามกับเจ้าอนุวงศ์แห่งราชอาณาจักรล้านช้างใน พ.ศ. 2369 ซึ่งถือเป็นการอพยพระลอกใหญ่ (อินวา ใจเที่ยง, 2544, น. 39–40) ความเป็นมาของชาวผู้ไทบ้านนาบัวเล่าขานผ่านตำนานเจ้าตันกะบกที่ชาวบ้านเชื่อกันว่าเป็นผู้คุ้มครองกลุ่มผู้ไทเรณูนครที่นำโดยพญาโตไซให้รอดพ้นจากการตามล่าของจีนฮ่อ จนมาได้รับความช่วยเหลือจากพระราชครูโพนสะเม็ก สามารถตั้งรกรากอยู่บริเวณภูเก้าหรือภูพานมาก่อนจะย้ายไปบริเวณบ้านโพนสาวเอ้และโนนสังข์ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของเมืองเวหรือเรณูนครที่มีความอุดมสมบูรณ์มากกว่า ต่อมาราว พ.ศ. 2434 บริเวณโพนสาวเอ้เริ่มเกิดปัญหาขาดแคลนที่ทำกิน นายจันทร์สอนจิตมาตย์ จึงชวนนายชินจักร จิตมาตย์ น้องชาย ซีม้ามาบุกเบิกที่ดินทำกินในดินแดนใหม่เรียกว่าโนนหนองบัว เมื่อสามารถบุกเบิกพื้นที่จนทำการเพาะปลูกได้ นายจันทร์สอนเดินทางกลับบ้านโพนสาวเอ้และให้นายชินจักร เป็นผู้ก่อตั้งรกรากอยู่ที่โนนหนองบัวต่อไป ปีต่อมาพี่น้องอีก 6 คนได้ติดตามมาอยู่ด้วย นายชินจักรจึงแบ่งที่ทำกินและที่อยู่อาศัยให้ หลังจากนั้นมิชวบ้านอีกจำนวนหนึ่งจากบ้านโพนสาวเอ้ตามมาสบทบและเกิดเป็นชุมชนบ้านนาบัว (ศักดิ์ดา แสนมิตร, 2544, น. 3–5; การสนทนากลุ่ม, 6 พฤศจิกายน 2559)

พ.ศ. 2445 บ้านนาบัวได้รับการจัดตั้งให้เป็นหมู่บ้านอย่างเป็นทางการตามพระราชบัญญัติลักษณะการปกครองท้องที่ โดยมีนายจิตปัญญา แสนมิตร เป็นผู้ใหญ่บ้านคนแรก และมีการสร้างวัดขึ้นมาในหมู่บ้านชื่อว่า “วัดบัวขาว” ภายใต้การนำของพระเทศ นามพลแสน เจ้าอาวาสรูปแรก ใน พ.ศ. 2454 ผู้ใหญ่บ้านคนแรกถึงแก่กรรมด้วยโรคชราจึงมีการแต่งตั้งผู้ใหญ่บ้านคนที่ 2 คือ นายวรรณทอง

นามพลแสน ขณะนั้นบ้านนาบัวมีสมาชิกอยู่อาศัยทั้งหมดราว 30 ครอบครัว แต่ด้วยลักษณะทางภูมิศาสตร์ของบริเวณหนองบัวเป็นพื้นที่ลาดเอียงจากทิศใต้ไปทางทิศเหนือและเป็นที่ราบลุ่มใกล้กับห้วยแคน ฤดูน้ำหลากมักเกิดน้ำท่วมหมู่บ้านสร้างความเสียหายแก่ทรัพย์สินของคนในชุมชน ชาวบ้านจึงย้ายมาตั้งบ้านเรือนบริเวณพื้นที่สูงใกล้ลำน้ำบังที่น้ำไม่สามารถท่วมถึงได้ ภายหลังการย้ายที่ตั้งหมู่บ้านจนมั่นคงดีแล้ว มีชาวบ้านจากโพนสาวเอ้และบ้านโนนสังข์ทยอยย้ายถิ่นฐานเข้ามาอยู่ในหมู่บ้านเรื่อย ๆ และขยายเป็นชุมชนบ้านนาบัวสืบต่อมาจนถึงปัจจุบัน (นิพนธ์ เศวตตะกุล, 2556, น. 1)

1.2 สภาพทางสังคมและวัฒนธรรม

ชาวบ้านนาบัวยุคแรกเป็นกลุ่มชาติพันธุ์ผู้ไททั้งหมด เมื่อเวลาผ่านไปจึงเริ่มมีชาวบ้านที่ไม่ใช่ชาวผู้ไท เช่น ชาวไทยญ้อและชาวไทยส่วย เข้ามาอาศัยอยู่ในบ้านนาบัวจากการแต่งงานและหาทางทำมาหากิน แต่มีจำนวนไม่มากนัก ต้นตระกูลแรกๆของบ้านนาบัว คือ จิตมาตย์ สืบเชื้อสายจากนายชินจักร จิตมาตย์ ผู้บุกเบิกพื้นที่รุ่นแรก โดยต่อมามีผู้สืบสกุล 10 คน นอกจากนี้ ยังมีตระกูลใหญ่อีก 6 ตระกูลที่สืบเชื้อสายจากสมาชิกที่อพยพตามมาและการสมรสของคนตระกูลแรกกับชาวผู้ไทต่างหมู่บ้าน คือ แสนมิตร ราชสิทธิ์ นามพลแสน สมยา นามวุฒิ และฤทธิกร คนนาบัวใช้ภาษาผู้ไทเป็นภาษาพูดและใช้ภาษาลาวเป็นภาษาเขียน ลักษณะคำพูดเป็นคำไทโตดคล้ายภาษาไทยภาคกลาง อาจมีสำเนียงที่แตกต่างแต่ถือได้ว่าบางคำมีรากเดียวกันและสามารถใช้สื่อสารกันได้ระหว่างชาวผู้ไท ลาว ญ้อ แสก กะเลิง และคนไทกลุ่มอื่น ๆ ที่อาศัยอยู่ทั้งในและนอกประเทศไทย ด้านการแต่งกาย ชาวนาบัวแต่งกายคล้ายกับชาวผู้ไททั่วไป นิยมสวมเสื้อแขนกระบอก เสื้อผ้าย้อมสีคราม สีดำ ใส่เครื่องประดับทำจากเงินหรือทองเหลือง และเกล้ามวยมัดมวยผมด้วยฝ้ายสีขาว (ศักดิ์ดา แสนมิตร, 2544, น. 9–10; ธันวา ใจเที่ยง, 2544, น. 102–103)

ในด้านการจัดระเบียบทางสังคม ชาวนาบัวมีระบบจริยธรรมที่ผสมผสานระหว่างพุทธศาสนาและการนับถือผีคอยหล่อหลอมแนวปฏิบัติในชีวิตประจำวัน อิทธิพลของพุทธศาสนาเห็นได้จากการบอกเล่าตำนานอุรังคธาตุ การยึดถือแนวปฏิบัติฮีต-คองหรือฮีตสิบสองคองสิบสี่ และความเชื่อเกี่ยวกับการมาถึงของยุคพระศรีอาริย์ที่จะเกิดสังคมอุดมธรรมปราศจากความทุกข์ยากและสิ่งเลวร้าย ส่วนการนับถือผี คือระบบความเชื่อที่คอยขัดเกลาสมาชิกให้เคารพบรรพบุรุษ ผู้อาวุโส และหวงแหนดูแลทรัพยากรธรรมชาติของชุมชน สำหรับคนผู้ไท “ผี” คือ ดวงวิญญาณศักดิ์สิทธิ์ของบรรพบุรุษหรือผู้มีคุณธรรมที่ล่วงลับไปแล้ว แต่ยังคอยทำหน้าที่ดูแลรักษา ปกป้องคุ้มครอง และให้คุณให้โทษเพื่อให้ลูกหลานอยู่อย่างสงบสุข ผีเป็นกลไกการจัดระเบียบสังคมแบบนามธรรมที่เกิดขึ้นคู่ขนานกับกลไกการจัดระเบียบแบบอื่น ๆ ที่เป็นรูปธรรม เช่น ผีปู่ตา เปรียบเสมือนผู้ใหญ่บ้านหรือนายทะเบียนคอยสอดส่องดูแลความเรียบร้อย เมื่อสมาชิกในชุมชนจะออกไปอยู่ที่อื่น ต้องบอกกล่าวปู่ตาให้รับรู้เพื่อให้ท่านช่วยคุ้มครองดูแล เมื่อมีคนต่างบ้านต่างเมืองเข้ามาอาศัยอยู่ในชุมชน ต้องนำเทียนไปจุดถวายแจ้งให้ปู่ตาทราบถึงการเข้ามาอยู่หรือเป็นสมาชิกใหม่ของชุมชนและสัญญาจะไม่ทำผิดฮีตคอง ขณะที่การเลี้ยงผีตาแอกเป็นเสมือนกลไกดูแลรักษาทรัพยากรธรรมชาติ ชาวากลุ่มน้ำโขงเชื่อว่าผืนดินผืนน้ำผืนน่านั้นเป็นของผี การเข้ามาทำนาจึงต้องขออนุญาต หมั่นดูแลรักษาไร่นา และยังเชื่อว่าผืนนาเป็นสิ่งที่ขายไม่ได้ เพียงแต่เปลี่ยนหรือยืมทำมาหากิน

เท่านั้น แม้มีการซื้อขายเปลี่ยนกรรมสิทธิ์กันในโลกของวัตถุก็ตาม (ธันวาคม ใจเที่ยง, 2549, น. 76-77; การสนทนากลุ่ม, 6 พฤศจิกายน 2559)

ผิวยังสัมพันธ์กับวัฒนธรรมสุขภาพของชาวบ้าน เมื่อชาวบ้านเจ็บป่วยจะไปหาผู้อาวุโสที่มีความเชี่ยวชาญด้านสมุนไพรหรือทำการรักษาด้วยพิธีกรรม เพราะการไปละเมิดดวงวิญญาณศักดิ์สิทธิ์และถูกวิญญาณร้ายอื่น ๆ ครอบงำอาจเป็นที่มาของความเจ็บป่วยได้ ต้องทำการรักษาจากผู้เชี่ยวชาญที่เรียกว่า หมอเหยา การเหยา คือ การรักษาอาการเจ็บป่วยอันเนื่องมาจากถูกคุณไสยหรือถูกผีประเภทต่าง ๆ กระทำ โดยใช้คาถา บทกลอน ทำนองลำ และมีแคนประกอบจังหวะ การใช้ภาษารักษาโรคของหมอพื้นบ้านชาวผู้ไทแต่ละประเภทแถบมุกดาหารและนครพนมจะมีลักษณะแตกต่างกัน เช่น หมอเป่าจะใช้ภาษาเขมร ภาษาธรรม และบาลีสันสกฤต ส่วนหมอธรรมจะมีความหลากหลายทางภาษาและใช้ภาษาที่ไม่สุภาพ เพราะต้องสู้กับผีร้าย ขณะที่หมอเหยาใช้ภาษาและคำไพเราะเพราะพริ้ง เนื่องจากต้องการสื่อสารขอความเมตตาจากผีให้มาช่วยรักษาโรคภัยไข้เจ็บ บางครั้งภาษาที่ใช้เป็นภาษาผู้ไทโบราณที่ฟังแล้วทำให้ไม่ทราบความหมายเพื่อให้เกิดความน่าเคารพเป็นที่ไว้วางใจ (วิษณุ กอปรสิริพัฒน์, 2541)

นอกจากการนับถือผีและพุทธศาสนา ครอบครัวคืออีกสถาบันทางสังคมที่มีบทบาทกำหนดบรรทัดฐานของชุมชน คนนาบัวยึดถือเรื่องการเคารพเชื่อฟังผู้อาวุโสในครอบครัวและให้ความสำคัญกับความเข้มข้นทางสายเลือดคนผู้ไทอย่างมาก ดังสุภาพิตหรือคำผญาว่า “อย่าเอาไก่อปามาเห็ดไก่อขั้วญ” สะท้อนผ่านค่านิยมการเลือกคู่ครองที่มักมาจากกลุ่มชาติพันธุ์เดียวกันและสังเกตได้จากนามสกุลของคนในหมู่บ้านที่มีเพียงไม่กี่นามสกุล (นิพนธ์ เสวตตุล, 2556, น. 7) ผู้อาวุโสยังมีบทบาทนำในการควบคุมทางสังคม ชวนนาบัวยึดถือหลักฮึด-คงเป็นกฎเกณฑ์ดำเนินชีวิตประจำวันควบคู่กับหลักกฎหมายของบรรพบุรุษที่เขียนด้วยอักษรลาวโบราณ เมื่อเกิดการละเมิดกฎเกณฑ์ต่าง ๆ ผู้อาวุโสในหมู่บ้านทำหน้าที่ให้ความเห็นและตัดสินลงโทษผู้กระทำผิด บางครั้งมีการนำเรื่องไปปรึกษาหรือตามปู่จันทรสอนที่บ้าน โพนสาวเอ้ให้มาช่วยพิจารณา ครั้นเกินแรงผู้เฒ่าผู้แก่ของชุมชนจะตัดสินลงโทษได้ จึงนำตัวผู้กระทำผิดไปส่งให้เจ้าเมืองเป็นผู้จัดการ กระทั่งนาบัวยกระดับเป็นหมู่บ้านขึ้นตรงต่อรัฐศูนย์กลาง การตัดสินผู้กระทำผิดในชุมชนยังคงเป็นหน้าที่ของผู้อาวุโสและมีการเรียกปรับกันเองตามประเพณี ส่วนผู้ทำผิดร้ายแรงเกินกว่าหาทางการลงโทษกันภายในได้ถึงจะถูกควบคุมตัวนำไปอำเภอบอขามให้ผู้ใหญ่บ้านทำหน้าที่ประสานกับทางราชการตัดสินเอาผิดต่อไป (ชม แสนมิตร และครสวรรค์ ฤทธิกร, สัมภาษณ์ 8 มกราคม 2560)

1.3 สภาพเศรษฐกิจ

ยุคแรกของการก่อตั้งชุมชน การแผ้วถางบุกเบิกพื้นที่ทำการเกษตรทำได้ช้า เนื่องจากชาวบ้านมีเพียงมือและเสียมเป็นเครื่องมือทำให้ไม่สามารถทำการผลิตได้อย่างเพียงพอ หลายครั้งเกิดวิกฤติขาดแคลนข้าวจนต้องแบ่งปันข้าวเพื่อช่วยเหลือกันภายในหมู่บ้าน รวมถึงเดินทางออกไปขอข้าวจากญาติพี่น้องที่บ้านเดิม โดยเป็นลักษณะการขอยืมมากกว่าการขอเปล่า (ชม แสนมิตร, สัมภาษณ์ 8 มกราคม 2560) ชาวบ้านนาบัวไม่สามารถขอข้าวจากหมู่บ้านใกล้เคียง เช่น บ้านนาม่วง บ้านดงอีนา และบ้าน

หนังสือ ที่ก่อตั้งขึ้นในเวลาไล่เลี่ยกันได้ เพราะชุมชนเหล่านั้นต่างประสบปัญหาข้าวไม่พอกินเช่นเดียวกัน บางครั้งเมื่อขาดแคลนข้าว ชาวบ้านต้องกินข้าวผสมข้าวโพดหรือรำข้าว สภาพสังคมของบ้านนาบัวยุคแรก จึงไม่มีความแตกต่างทางชนชั้นมากนัก เพราะชาวบ้านล้วนเป็นเกษตรกรรายย่อยที่ต้องเผชิญกับปัญหา ความอดอยากและคอยช่วยเหลือเรื่องผลผลิตกันอยู่เสมอ (สมชัย ภัทรธนานันท์, 2558, น. 94)

ราวทศวรรษ 2480 ระหว่างสงครามโลกครั้งที่ 2 เมื่อชุมชนสามารถผลิตข้าวสำหรับบริโภคภายใน ครัวเรือนได้เพียงพอ คนนาบัวจึงเริ่มค้าขายกับคนภายนอก กระนั้นชาวบ้านยังไม่ได้ให้ความสำคัญกับการค้าขายและไม่รู้จักวิธีการการค้าขายมากนัก แม้มีตลาดและสถานที่แลกเปลี่ยนอยู่ในตัวเมืองแล้วก็ตาม อาจกล่าวได้ว่าการซื้อขายแลกเปลี่ยนในชุมชนหมู่บ้านแถบเรณูนครเริ่มขึ้นระหว่างปี พ.ศ. 2484–2485 ในฤดูฝนจะมีกลุ่มพ่อค้าชาวจีนล่องเรือมาตามลำน้ำโขงและเข้ามาซื้อข้าวถึงในชุมชน (อินวา ใจเที่ยง, 2546, น. 96–97) เช่นเดียวกับพ่อค้าชาวเวียดนามจากนครพนมที่ล่องเรือตามลำน้ำโขงมาซื้อข้าวที่นาบัว ในช่วงน้ำหลากและเมื่อถึงฤดูแล้งพ่อค้าเหล่านั้นจะเดินทางมาซื้อข้าวโดยเกวียน แต่ก็มีชาวบ้านบางคน เลื่อนำข้าวไปขายที่นครพนมหรือธาตุพนมเอง หรือนำไปขายยังตัวเมืองเรณูนครด้วยเกวียนที่ใช้วัวควาย ลากไปและจะไปขายเพียงปีละ 1–2 ครั้งเท่านั้น เพราะการคมนาคมมีความยากลำบาก (สมชัย ภัทรธนานันท์, 2558, น. 95; ครสวรรณ ฤทธิกร, สัมภาษณ์ 8 มกราคม 2560)

นอกจากพ่อค้าชาวเวียดนามและชาวจีน ช่วงเดือนมกราคม-กุมภาพันธ์ยังมีพ่อค้าท้องถิ่นที่ ชาวบ้านเรียกว่า “นายฮ้อย” เข้ามาซื้อข้าว วัว ควายจากชาวบ้านไปขายยังภาคกลางและกรุงเทพฯ สินค้าอื่น ๆ ที่มีมีการซื้อขาย ได้แก่ แคน ไข่ ชัน มะขามเปียก หนังกว และหนังควาย นายฮ้อยจากบ้านนาบัว ที่มีชื่อเสียงสมัยนั้นคือ นายบัว แสนมิตร (อินวา ใจเที่ยง, 2546, น. 98) นอกจากนี้ ยังพบว่ามีชาวบ้าน จำนวนหนึ่งรอนแรมไปค้าขายนอกชุมชนหรือภูมิภาคอื่น เช่น เดินทางผ่านแขวงคำม่วน สาธารณรัฐ ประชาธิปไตยประชาชนลาวต่อไปยังเวียดนามเพื่อนำผ้าซิ่นหรือผ้าทอมือไปขาย เมื่อขายหมดแล้วก็ซื้อ หม้อทองและสินค้าอื่น ๆ กลับมาจำหน่าย (ครสวรรณ ฤทธิกร, สัมภาษณ์ 8 มกราคม 2560) สิ่งบ่งบอก ถึงการขยายตัวของเศรษฐกิจเงินตราในหมู่บ้านคือ การเปิดร้านขายของเบ็ดเตล็ดช่วงต้นทศวรรษ 2490 และแม้มีการค้าขายมากขึ้น การค้ายังเป็นเพียงเศรษฐกิจเสริมของชีวิตชาวนา ผลผลิตที่ได้ต้องเก็บไว้ บริโภคก่อนเหลือแล้วจึงขาย ไม่ใช่การค้าขายเพื่อสะสมทุน แต่เป็นระบบเศรษฐกิจเพื่อความอยู่รอด (สมชัย ภัทรธนานันท์, 2558, น. 95)

1.4 ความสัมพันธ์กับอำนาจรัฐศูนย์กลาง

ความสัมพันธ์ระหว่างบ้านนาบัวกับรัฐศูนย์กลางก่อตัวขึ้นหลังการปฏิรูปการปกครองสมัย รัฐกาลที่ 5 ที่รัฐแผ่ขยายอำนาจเข้าควบคุมกำกับท้องถิ่นอีสานเพื่อรวมศูนย์อำนาจเข้าสู่ส่วนกลางให้การ สร้างรัฐชาติ (nation state) มีความเป็นปึกแผ่น การออกกฎหมายข้อบังคับลักษณะปกครองหัวเมือง ร.ศ. 117 ใน พ.ศ. 2441 ทำให้หัวเมืองเรณูนครถูกลดบทบาทลงกลายเป็นเพียงตำบลหนึ่งของอำเภอ

ธาตุพนม³ การสูญเสียอำนาจทางการเมืองและผลประโยชน์เก็บส่วยภาษีนำมาสู่การต่อต้านของผู้ปกครองเดิม เช่น กรณีท้าวไชยสาร กรมการเมืองเรณูนคร ซึ่งสนิทสนมกับเจ้าเมืองสุพรรณเขต ไม่พอใจที่ต้องถูกเก็บภาษีเช่นเดียวกับราษฎร จึงชักชวนราษฎรจำนวน 200 คนหนีข้ามไปอยู่ที่เมืองสุพรรณเขต ที่ตอนนั้นอยู่ภายใต้อำนาจของฝรั่งเศส ต่อมาฝรั่งเศสมีข้อเสนอว่าหากสามารถเกลี้ยกล่อมราษฎรให้ข้ามไปอยู่เขตฝั่งซ้ายได้มากจะยกให้เป็นเจ้าเมืองและไม่เก็บส่วย ทางรัฐไทยจึงมีข้อเสนอว่า หากยอมกลับมาอยู่เมืองเรณูนครจะแต่งตั้งเป็นยกบัตร เกิดเป็นเงื่อนไขต่อรองให้ท้าวไชยสารกลับมาและได้มีส่วนร่วมปกครองเมืองเรณูนครต่อมาอีกระยะหนึ่ง การสลายอำนาจของหัวเมืองยังทำให้ชาวเมืองเรณูนครหันไปปรับความสัมพันธ์กับรัฐส่วนกลางใหม่ด้วยการให้ความร่วมมือและปฏิบัติตามนโยบายของรัฐเป็นอย่างดี เมืองเรณูนครที่เปรียบเหมือนศูนย์กลางของกลุ่มชาติพันธุ์ผู้ไท จึงกลายเป็นสนามอุดมการณ์ของรัฐศูนย์กลาง และทำหน้าที่คอยกำกับชุมชนในท้องถิ่นให้ปฏิบัติตามนโยบายรัฐ (นิลวดี พรหมพักพิง และคณะ, 2557, น. 138–140)

พ.ศ. 2445 บ้านนาบัวได้รับการยกฐานะตั้งเป็นหมู่บ้านและถือเป็นการถูกผนวกเข้าไปอยู่ในกำกับของรัฐศูนย์กลางอย่างเป็นทางการ นโยบายปฏิรูปการปกครองสร้างการเปลี่ยนแปลงในหมู่บ้านอย่างน้อย 2 ประการ คือ 1) มีการแต่งตั้ง “ผู้ใหญ่บ้าน” เป็นตัวแทนรัฐในการควบคุมหมู่บ้าน ทำหน้าที่นำนโยบาย ประกาศ หรือคำสั่งต่าง ๆ จากเจ้าหน้าที่รัฐส่วนกลางมาถ่ายทอดให้ชาวบ้านถือปฏิบัติ การขยายอำนาจในรูปแบบดังกล่าวยังสร้างความสัมพันธ์ระหว่างรัฐกับชาวบ้านในลักษณะที่เหนือกว่าและทำให้ชาวบ้านรู้สึกว่าเป็นที่รัฐคือ “ผู้มีอำนาจ” หรือ “ผู้สั่งการ” และนำไปสู่การปลุกฝังให้ลูกหลาน “เกรงกลัวเจ้านาย” 2) มีการเปลี่ยนระบบจ่ายภาษีจากเกณฑ์แรงงานมาจ่ายเป็นเงินภาษีรัชชูปการส่งผลกระทบต่อชุมชนชาวนาที่ทำเกษตรแบบยังชีพและการดำเนินชีวิตแทบไม่ได้ใช้เงินชาวบ้านที่ไม่มีเงินจึงยอมถูกเกณฑ์แรงงานไปทำงานโยธาให้ราชการแทนการจ่ายภาษี (นิลวดี พรหมพักพิง และคณะ, 2557, น. 136–144)

ผลกระทบนี้เกิดขึ้นทั่วไปในชุมชนชาวนาอีสานและนำมาสู่การเคลื่อนไหวต่อต้านที่รู้จักกันว่า “กบฏผู้มีบุญ” ระหว่าง พ.ศ. 2445–2446 กบฏผู้มีบุญเป็นแรงต้านของท้องถิ่นหรือชนกลุ่มน้อยในสังคมที่แสดงออกต่อการถูกบังคับให้ต้องเปลี่ยนแปลงจากอีกสังคมหนึ่งที่มีวัฒนธรรมและอำนาจทางการเมืองเหนือกว่า ซึ่งบ่มเพาะสำนักการถูกกดขี่ทางเศรษฐกิจ (การเก็บภาษี) และทางวัฒนธรรม (ความรู้สึกลูกถูกมองเป็นชาติพันธุ์ที่ต่ำต้อยกว่า) ให้กับสังคมที่อยู่ภายใต้ปกครอง (ดู พรเพ็ญ ยันตระกูล และอัจฉราพร กมฺพพิสมัย, 2526) กรณีของบ้านนาบัว ไม่ปรากฏการต่อต้านการเปลี่ยนแปลงดังกล่าว สิ่งที่ชาวบ้านทำคือ อดทนและพยายามหาทางจ่ายภาษีให้รัฐต่อไป ใน พ.ศ. 2478 มีการยกเลิกภาษีรัชชูปการ แต่ทาง

³ พ.ศ. 2441 เมืองเรณูนครถูกเปลี่ยนมาเป็นอำเภอเมืองเรณูนคร และใน พ.ศ. 2451 ทางราชการได้ย้ายที่ว่าการอำเภอเมืองเรณูนครไปตั้งที่ตำบลธาตุพนม แต่ให้คงใช้ชื่อเรณูนครตามเดิม ต่อมาใน พ.ศ. 2460 จึงได้มีประกาศเปลี่ยนนามอำเภอให้ตรงกับที่ตั้งที่ว่าการอำเภอจึงทำให้อำเภอเมืองเรณูนครเปลี่ยนชื่อเป็น “อำเภอธาตุพนม” พร้อมกับส่งข้าหลวงจากส่วนกลางมาปกครอง ส่งผลให้เมืองเรณูนครถูกลดบทบาทลงกลายเป็นเพียงตำบล ๆ หนึ่งของอำเภอธาตุพนม (ดู นิลวดี พรหมพักพิง และคณะ, 2557)

ราชการกลับออกกระเปียบเกี่ยวกับภาษีที่ดินมาใหม่กำหนดให้ประชาชนจ่ายเงินค่าภาษีไร่ละ 1 บาท สร้างความลำบากให้ชาวบ้านมากยิ่งขึ้น เมื่อเศรษฐกิจหมู่บ้านไทยเริ่มก้าวเข้าสู่ทุนนิยมตั้งแต่ พ.ศ. 2500 เป็นต้นมา ชาวบ้านนาบัวที่ยังคงยังชีพด้วยการทำนาเป็นหลักต้องดิ้นรนหารายได้เพิ่ม เมื่อการจ้างงานในภาคเกษตรยังมีน้อย ชาวบ้านจึงปรับตัวหารายได้จากกิจกรรมนอกภาคเกษตรที่หลากหลาย เช่น รับจ้างเลื่อยไม้ เดินเร่ขายของ หาของจำพวกงา นุ่น ครั่ง ไปขายให้พ่อค้าจีน ไปจนถึงเดินทางข้ามน้ำโขงไปรับจ้างปั้นก้อนอิฐทางฝั่งลาว (นิลวดี พรหมพักพิง และคณะ, 2557, น. 144; ชม แสนมิตร, สัมภาษณ์ 8 มกราคม 2560)

นโยบายปฏิรูปการปกครองเป็นกลไกสำคัญที่รัฐศูนย์กลางใช้ขยายพื้นที่อำนาจควบคุมกำกับท้องถิ่นก็จริง แต่นอกจากการเสียภาษีและถูกเกณฑ์ไปทำงานให้ทางการเป็นครั้งคราว ชาวนาบัวแทบไม่ได้ติดต่อกับอะไรโดยตรงกับภาครัฐ ข้อจำกัดเรื่องบุคลากร งบประมาณ และความทุรกันดารของพื้นที่ทำให้การดูแลควบคุมท้องถิ่นยุคนั้นไม่สามารถทำได้ทั่วถึง นาบัวจึงไม่ต่างจากหมู่บ้านหลายแห่งในภาคอีสานที่ตัดขาดจากความเจริญและตั้งอยู่อย่างโดดเดี่ยว การติดต่อไปมากับส่วนราชการเป็นไปอย่างทุลักทุเลและใช้เวลาเดินทางไปกลับเป็นวัน (ครสวรรณ ฤทธิกร, 8 มกราคม 2560) ปฏิสัมพันธ์ระหว่างชาวบ้านกับเจ้าหน้าที่รัฐก็มีความห่างเหิน เจ้าหน้าที่จะเข้ามาในหมู่บ้านเป็นครั้งคราวเพื่อแจ้งนโยบายหรือคำสั่งทางราชการกับผู้ใหญ่บ้านและรับเดินทางออกไปก่อนพระอาทิตย์ตกดิน ขณะเดียวกันก็ไม่ได้แสดงความใส่ใจดูแลความเป็นอยู่ของชาวบ้าน เมื่อวิวควายของชาวบ้านถูกขโมยและไปร้องทุกข์เจ้าหน้าที่รัฐไม่ได้สนใจติดตามให้แต่อย่างใด ทางกลับกัน ผู้ใหญ่บ้านคือบุคคลใกล้ชิดและมีบทบาทดูแลชาวบ้านเป็นหลัก ด้วยความเป็นคนในชุมชน ชาวบ้านถือว่าผู้ใหญ่บ้านเป็นเพื่อนญาติ พี่น้อง หรือลูกหลานมากกว่าเป็นเจ้าหน้าที่รัฐที่ถูกแต่งตั้งมาปกครองตนเอง (ชม แสนมิตร, สัมภาษณ์ 8 มกราคม 2560)

ความล่าช้าในการเข้าไปปกครองดูแลนาบัวของรัฐอีกประการคือ การจัดตั้งโรงเรียนอันเป็นกลไกที่รัฐใช้หล่อหลอมความเป็นไทยให้กับท้องถิ่นชายขอบ แต่กว่าจะมีโรงเรียนเกิดขึ้นที่นาบัวก็ล่วงเลยไปถึง พ.ศ. 2481 ทั้งที่การจัดการศึกษาในภาคอีสานได้ดำเนินการมาก่อนหน้าร่วม 40 ปีแล้ว ก่อนหน้าการจัดตั้งโรงเรียน ชาวนาบัวรู้เรื่องเกี่ยวกับรัฐไทยน้อยมาก พวกเขาไม่รู้ว่าจะชาติและประเทศคืออะไร พวกเขาอยู่เพียงภายใต้อำนาจการปกครองของคนไทยเพราะต้องเสียภาษี ถูกเกณฑ์แรงงาน และมีเจ้าหน้าที่รัฐเข้ามาแจ้งคำสั่งต่าง ๆ หลังการตั้งโรงเรียนของหมู่บ้าน คนนาบัวได้เรียนรู้เกี่ยวกับความเป็นชาติและสำนึกความเป็นคนไทย ทว่าการเรียนรู้ผ่านโรงเรียนเป็นไปอย่างกระต่อนกระแทนด้วยข้อจำกัดด้านภาษาที่ชาวบ้านยังคงใช้ภาษาลาวสื่อสารในชีวิตประจำวัน การเรียนรู้ส่วนใหญ่จึงมาจากครอบครัว ชุมชน และเหตุการณ์รอบตัวในชีวิตประจำวัน เช่น ขวากการปะทะระหว่างไทยและฝรั่งเศสใน พ.ศ. 2483 ทำให้ชาวนาบัวรับรู้เป็นครั้งแรกว่ามีพรมแดนแบ่งแยกไทย-ลาว ส่วนสำนึกทางตัวตนของพวกเขามาจากประวัติศาสตร์บอกเล่าของคนรุ่นก่อน ซึ่งมีเนื้อหาแตกต่างอย่างสิ้นเชิงจากประวัติศาสตร์ชาติไทยที่ทางการสอนให้เชื่อว่าคนที่อาศัยอยู่ในประเทศไทยล้วนแต่มีสายเลือดไทย (สมชัย ภัทรธรรณานันท์, 2558, น. 97-99)

2. การเคลื่อนไหวทางการเมืองและวันเสียดินแดน (พ.ศ. 2497–2534)

2.1 อัตลักษณ์เชิงซ้อนและวันเสียดินแดนครั้งแรกของบ้านนาบัว

การเคลื่อนไหวทางการเมืองของชาวบ้านนาบัวสัมพันธ์อย่างใกล้ชิดกับสถานการณ์การเมืองในอินโดจีนช่วงปลายทศวรรษ 2480–2490 เมื่อเอเชียตะวันออกเฉียงใต้กลายเป็นส่วนหนึ่งของยุทธศาสตร์สงครามเย็นระหว่างฝ่ายโลกเสรี นำโดยสหรัฐอเมริกา กับฝ่ายสังคมนิยม นำโดยสหภาพโซเวียต การแข่งขันแสดงแสนยานุภาพของทั้งสองฝ่ายด้วยการเข้าแทรกแซงการเมืองภายในประเทศพันธมิตรของตนและสนับสนุนการสู้รบทางการเมืองภายในภูมิภาคของประเทศเหล่านั้น นำมาสู่สงครามตัวแทนและการสู้รบยืดเยื้อภายในหลายประเทศของภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ พ.ศ. 2492 ชัยชนะในสงครามกลางเมืองของพรรคคอมมิวนิสต์จีนและการเปลี่ยนการปกครองประเทศมาเป็นระบอบสังคมนิยมสร้างความวิตกกังวลต่อสหรัฐอเมริกาอย่างมาก สหรัฐฯ เริ่มปฏิบัติการอย่างเป็นทางการเป็นรูปธรรมสกัดกั้นไม่ให้ประเทศอื่น ๆ ในเอเชียกลายเป็นคอมมิวนิสต์ ปี พ.ศ. 2493 รัฐบาลสหรัฐฯ ตกลงให้ความช่วยเหลือทางเศรษฐกิจและการทหารแก่ไทยแลกกับการที่ไทยต้องร่วมกลุ่มต่อต้านคอมมิวนิสต์ภายใต้การนำของสหรัฐฯ และร่วมมือกับฝรั่งเศสในอินโดจีนตัดความสัมพันธ์กับเวียดนามที่เพิ่งยึดฮานอยได้จากการสนับสนุนของจีนและโซเวียต ระหว่าง พ.ศ. 2496-2497 กองกำลังของขบวนการฝ่ายซ้ายในอินโดจีนประสบความสำเร็จในปฏิบัติการทางการเมืองครั้งใหญ่ เวียดนามสามารถยึดครองพื้นที่หลายแห่งในเวียดนาม รวมถึงยึดหลวงพระบางจากฝรั่งเศสและเอาชนะฝรั่งเศสในสมรภูมิติยงเปียงฟู ส่วน “ขบวนการประเทศลาว” สามารถเข้ายึดเมืองท่าแขกที่อยู่ตรงข้ามกับนครพนมจากฝรั่งเศสได้สำเร็จและเริ่มแนวทางส่งคนข้ามแม่น้ำโขงมาหาพี่น้องชาวอีสานไปช่วยทำสงครามปลดปล่อยลาว (ดู ผาสุก พงษ์ไพจิตร และคริส เบเคอร์, 2539; Goscha, 1999; สมชัย ภัทรธนานันท์, 2558)

ประมาณ พ.ศ. 2497 นายทหารจากขบวนการประเทศลาวนามแฝงว่า “ภูมิ” เดินทางเข้ามาเคลื่อนไหวในพื้นที่บ้านนาบัวและชุมชนใกล้เคียงชักชวนให้ชาวบ้านไปช่วยรบปลดปล่อยลาวจากมหาอำนาจตะวันตก ภูมิเดินทางไปตามหมู่บ้านละแวกนั้นเพื่อพบปะพูดคุย ให้การศึกษาด้านการเมือง ช่วยเรื่องการประกอบอาชีพ ตลอดจนจัดหาหูกยูกต่าง ๆ มารักษาอาการเจ็บป่วยของชาวบ้าน ซึ่งเป็นสิ่งที่หมู่บ้านอีสานยุคนั้นขาดแคลน (การสนทนากลุ่ม, 6 พฤศจิกายน 2559) ระยะเวลาของการเข้ามาเคลื่อนไหวภูมิพูดถึงความมอดอยากของประชาชน การกดขี่ข่มเหงจากรัฐ และการเข้ามาแทรกแซงการเมืองของชาติตะวันตกทั้งต่อไทยและประเทศเพื่อนบ้าน เขายังกล่าวถึงความสัมพันธ์ที่มีร่วมกันในความเป็นคนลาวกับคนอีสานด้วยว่า แท้จริงคนลาวกับคนอีสานคือคนชาติเดียวกัน มีบรรพบุรุษร่วมกัน ดินแดนของอีสานและลาวเคยเป็นหนึ่งเดียวกันมาก่อน เมื่อลาวถูกคุกคามจากชาติตะวันตก ไทยเองอาจตกอยู่ใต้อิทธิพลและกลายเป็นเมืองขึ้นของอเมริกาก็เป็นได้ การเข้าร่วมรบกับขบวนการประเทศลาวนอกจากเป็นการช่วยเหลือพี่น้อง ยังเป็นการสู้เพื่อเอกราชที่แท้จริงของไทยในอนาคต (ชม แสนมิตร อ่างอินฉนวน ใจเที่ยง, 2546, น. 83) การเคลื่อนไหวของภูมิได้รับการสนับสนุนจากชาวบ้านเป็นอย่างดี การช่วยเหลือเรื่องเจ็บไข้ได้ป่วยโดยไม่คิดค่าตอบแทนทำให้เขาเป็นที่พึ่งของชาวบ้าน ส่วนความใกล้ชิดทางอัตลักษณ์ทำให้

ชาวบ้านไว้วางใจและไม่รู้สึกว่าเขาเป็นคนอื่น ขณะที่ความยากลำบากของชาวนาที่ภูมิภาคถึงก็มีความ น่าสนใจและเป็นสภาพการณ์ที่เกิดขึ้นจริงของสังคมชาวนาอีสานขณะนั้น เมื่อเชื่อมโยงเข้ากับเนื้อเรื่องสังคมอุดมธรรมยุคพระศรีอริย์ที่ยืดถือนานมาแล้วก็ยิ่งสนับสนุนให้ชาวชนนาบัวหลายคนตัดสินใจ เดินทางไปลาว ด้วยหวังว่าการต่อสู้จะช่วยปลดปล่อยพวกเขาจากความทุกข์ยากและการถูกกดขี่ที่มีมา อย่างยาวนาน⁴ (ชม แสนมิตร, สัมภาษณ์ 6 พฤศจิกายน 2559)

สมชัย ภัทรธนานันท์ (2558) ตั้งข้อสังเกตว่าการเคลื่อนไหวทางการเมืองของชาวบ้านนาบัว ช่วงทศวรรษ 2500–2520 เกิดขึ้นภายใต้บริบทการสร้างรัฐประชาชาติไทยที่ไม่สม่ำเสมอ โดยมีเงื่อนไข มาจาก 1) การรักษาอัตลักษณ์ความเป็นลาวที่เหนียวแน่นของชาวนาบัวจากการติดต่อด้านพื้นที่กับญาติพี่น้อง ชาวผู้ไทที่ลาวอย่างสม่ำเสมอ รวมทั้งการใช้ภาษา การแต่งกาย คติความเชื่อ และวัฒนธรรมอื่น ๆ ในชีวิต ประจำวัน 2) การแผ่อิทธิพลของฝรั่งเศสในอินโดจีนสร้างเงื่อนไขให้รัฐไทยไม่สามารถควบคุมการเดินทาง เข้าออกระหว่างผู้คนบริเวณชายแดนไทย-ลาว สายใยความผูกพันของคนนาบัวและลาวจึงไม่เคยสะดุด หยุตลงและสืบทอดอัตลักษณ์ความเป็นลาวต่อไปได้ และ 3) ความล่าช้าในการเข้าไปดูแลปกครองของ รัฐและสร้างความเป็นไทยให้กับคนนาบัว เช่น การจัดการศึกษา การเกณฑ์ทหาร และการทำบัตร ประจำตัวประชาชน ล้วนเกิดขึ้นที่นาบัวล่าช้ากว่าท้องถิ่นอีสานอื่น ๆ ปัจจัยข้างต้นทำให้การสร้างสำนึก ความเป็นไทยให้คนนาบัวของรัฐมีข้อจำกัดและเกิดเป็นสภาวะเชิงซ้อนทางอัตลักษณ์ที่คนนาบัวมีความ เป็นไทยและไม่เป็นไทยดำรงอยู่ด้วยกัน เมื่อความแตกต่างนี้ผนวกเข้ากับสถานการณ์การเมืองในอินโดจีน และประเทศไทยจะนำไปสู่เหตุการณ์ต่อสู้ของชาวบ้านกับรัฐบาล กล่าวคือ อัตลักษณ์เชิงซ้อนทำให้ คนนาบัวมีสำนึกว่าต้องเข้าร่วมกับขบวนการประเทศลาวช่วยเหลือพี่น้อง แต่รัฐไทยกลับมองว่าเป็นภัย ต่อความมั่นคงและหันเข้าข้างศัตรูทางการเมืองที่ ณ ขณะนั้นรัฐได้ให้การสนับสนุนสหรัฐฯ ทำสงคราม

⁴ การเข้าร่วมขบวนการคอมมิวนิสต์ของชาวนาอีสานถูกอธิบายด้วยหลายสาเหตุ ปรึกษา อุยตระกูล มองว่า สำนึกทาง การเมืองของชาวนาฝั่งโขงได้รับอิทธิพลจากความเชื่อทางศาสนาที่แข็งแกร่ง กระทั่งแนวคิดคอมมิวนิสต์เข้ามา การขับเคี่ยวอุดมการณ์จึงเฝ้าความเชื่อเกี่ยวกับพระศรีอริย์มาผสมกับแนวคิดลัทธิมาร์กซ์ ที่เชื่อว่าการทำสงคราม ปฏิวัติเพื่อนำไปสู่สังคมอุดมคติคือสังคมยุคพระศรีอริย์ การถูกเอื้อของชาวนาอีสานจึงมีหลายเงื่อนไขซ้อนทับกันและเป็น เรื่องของกลุ่มคนที่พยายามปฏิเสธอำนาจภายนอกที่เข้ามาคุกคามกดขี่ โดยชาวนาอีสานมีฐานะการถูกกดขี่หลายชั้น มานาน ทั้งชั้นที่เป็นชาวนาและชั้นการเป็นคนลาวที่มีความรู้สึกว่าตนเองไม่ใช่คนไทยและถูกดูถูกจากรัฐศูนย์กลาง (ฉัตรทิพย์ นาถสุภา, 2549, น. 90–91) ความรู้สึกนี้ปรากฏชัดเจนในกรณี "สี่รัฐมนตรีอีสาน" อันเป็นการแสดงพลังการเมืองครั้ง สำคัญของชนอีสานบนเวทีการเมืองระดับชาติ และเข้าไปผลักดันนโยบายที่กระจายผลประโยชน์มาสู่ภูมิภาคที่ไม่เคยได้รับ การเหลียวแลจากรัฐ ทว่าเมื่อรัฐบาลเผด็จการทหารเข้าครอบครองอำนาจ การกล่าวหาสี่รัฐมนตรีอีสานเป็นกบฏแบ่งแยก ดินแดนและสังหารพวกเขาอย่างเหี้ยมโหดสร้างความเจ็บปวดอย่างรุนแรงให้ผู้คนส่วนใหญ่ในภาคอีสานที่รู้สึกว่าเขา ไม่เคยได้รับความเป็นธรรมจากคนไทยภาคกลางและจากรัฐบาลกลาง ทั้งยังรู้สึกว่าการเมืองจากไทยภาคกลาง เป็นอาการบ่งบอกถึงอคติทางเศรษฐกิจและวัฒนธรรม โครงสร้างความคิดคับแคบใจพัฒนาไปสู่อัตลักษณ์อีสานนิยมและการ แสดงบทบาททางการเมืองที่ต่อต้านอำนาจรัฐบาลกลาง กลายมาเป็นส่วนหนึ่งของ "ปัญหาภาคตะวันออกเฉียงเหนือ" ในสายตาของรัฐ อย่างไรก็ตามไม่ได้ใช้ความเป็นอีสานนิยมแสวงหาเอกลักษณ์ทางการเมืองเพื่อแบ่งแยกดินแดน แต่เป็นไปเพื่อปรับปรุงความเป็นอยู่ของตนให้ดีขึ้น (ชาร์ลส์ เอฟ. คายส์, 2556)

กับลัทธิคอมมิวนิสต์ในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ จนนำมาสู่การพุ่งเล็ง จับตา ปรามปราม และกวาดล้าง ด้วยความรุนแรงในเวลาต่อมา

ขณะที่สถานการณ์การเมืองในอินโดจีนและสภาวะเชิงซ้อนทางอัตลักษณ์เริ่มบ่มเพาะเงื่อนไขที่จะนำไปสู่การต่อสู้ของบ้านนาบัวกับรัฐศูนย์กลาง เมืองเรณูนครได้กระชับความสัมพันธ์กับรัฐศูนย์กลางขึ้นอีกระดับในพื้นที่ทางวัฒนธรรม พ.ศ. 2498 การพ้อนรำผู้ไทถูกเลือกจากทางราชการให้แสดงถวายพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวและสมเด็จพระนางเจ้าพระบรมราชินีนาถ เมื่อครั้งเสด็จมามัสการพระธาตุพนม ศึกษาธิการอำเภอเรณูนครได้ร่วมกับผู้อาวุโสในท้องถิ่นออกแบบการแสดงโดยประยุกต์ทำพ้อนรำผู้ไทเข้ากับแบบแผนร่วางมาตรฐานของไทยกลางคือ การจับคู่ชายหญิงพ้อนรำ การแสดงครั้งนั้นเปิดพื้นที่ให้อัตลักษณ์ของชาติพันธุ์ผู้ไทเป็นที่รับรู้ต่อคนไทยภาคกลาง และสร้างภาพแทนของกลุ่มชาติพันธุ์ที่มีวัฒนธรรมงดงามและมีสายสัมพันธ์อันดีกับภาครัฐ รูปแบบการพ้อนรำที่ประดิษฐ์ขึ้นใหม่ยังคงกลายเป็นแบบแผนพ้อนรำของชาวผู้ไทเรณูนครที่สืบทอดต่อมาจนปัจจุบัน และเป็นเอกลักษณ์ของคนผู้ไทที่ได้รับการต่อยอดอยู่เสมอผ่านกลไกการส่งเสริมวัฒนธรรมของรัฐศูนย์กลาง (นิลวดี พรหมพิทักษ์ และคณะ, 2557, น. 139–140)

ระหว่าง พ.ศ. 2497–2504 คนหนุ่มจากบ้านนาบัวและหลายหมู่บ้านในอีสานถูกส่งข้ามแม่น้ำโขงไปอบรมทางการเมืองและฝึกเป็นทหารอาสาช่วยรบในลาว โดยส่งไปเป็นชุด ชุดละ 80–100 คน ช่วงแรกการเดินทางไปร่วมกับขบวนการประเทศลาวของชาวบ้านนาบัวยังไม่เป็นที่รับรู้ของชาวไทยมากนัก กระทั่งสฤณี ธนะรัชต์ ขึ้นมาเป็นนายกรัฐมนตรีใน พ.ศ. 2501 ผู้นำไทยเริ่มตระหนักมากขึ้นทุกทีว่าปัญหาภาคตะวันออกเฉียงเหนือเป็นสิ่งคุกคามความเป็นอันหนึ่งอันเดียวของประเทศส่วนรวม เพราะเชื้อชาติ วัฒนธรรม และประวัติศาสตร์ที่มีร่วมกันระหว่างคนลาวและคนอีสาน เมื่อผนวกกับสภาพแร้นแค้นทางเศรษฐกิจและความเห็นใจฝ่ายซ้ายที่แสดงออกอย่างน้อยก็ผ่านผู้แทนฯ อาจนำไปสู่ความพยายามแบ่งแยกภาคอีสานและจะกระทบกระเทือนเสถียรภาพทางการเมืองของรัฐบาลในกรุงเทพฯ เพื่อดึงเอาอีสานเข้ามาอยู่ในระบบการเมืองของชาติ รัฐบาลเริ่มให้การสนับสนุนโครงการพัฒนาต่าง ๆ ในภาคอีสาน ทั้งที่ดำเนินโดยรัฐบาลไทยและโดยรัฐบาลสหรัฐฯ (สุเทพ สุนทรภักซ์, 2548, น. 37) ควบคู่ไปกับการจับกุมกวาดล้างผู้ใดก็ตามที่ถูกกล่าวหาว่ากระทำการอันเป็นคอมมิวนิสต์ ใน พ.ศ. 2504 การจับกุมลงโทษผู้ต้องสงสัยอย่างรุนแรงโดยไม่ผ่านกระบวนการยุติธรรมเกิดขึ้นอย่างกว้างขวางในหลายพื้นที่ของภาคอีสาน เช่น สกลนคร อุดรธานี และหนองคาย ครอบ จันดาวงศ์, ทองพันธ์ สุทธิมาศ และผู้สนับสนุนรวมทั้งสิ้น 148 คน ถูกจับกุม โดยครองและทองพันธ์ถูกประหารชีวิตในเวลาต่อมา (คมสรรค มาตุคาม, 2521, น. 251)

กลางปี พ.ศ. 2504 เยาวชนชุดแรก ๆ ที่ไปอบรมทางการเมืองที่ลาวเริ่มทยอยเดินทางกลับมาปฏิบัติงานในหมู่บ้าน วันที่ 19 สิงหาคม พ.ศ. 2504 ชม แสนมิตร เยาวชนจากบ้านนาบัวเพิ่งเดินทางกลับมาถึงบ้านเกิดได้หนึ่งวัน เขาตั้งใจจะไปเยี่ยมเพื่อนที่อำเภอปลาปากในวันรุ่งขึ้นจึงชวนเพื่อนอีกคนมานอนค้างที่เถียงนา ประมาณตี 3 ของวันที่ 20 สิงหาคม มีตำรวจจากเรณูนครมาล้อมจับพวกเขา ทั้งสองตัดสินใจระดมยิงแล้วล่าถอยออกจากวงล้อมไปได้ โดยเข้าใจว่ามีตำรวจเสียชีวิตหรือบาดเจ็บหนักคนหนึ่ง การปะทะครั้งนั้นเป็นที่รับรู้กันภายในบ้านนาบัวว่าเป็น “วันเสียงปืนแตกครั้งแรก” แต่เนื่องจากการปิดข่าว

ของรัฐ เสียงปืนแตกเมื่อวันที่ 20 สิงหาคม พ.ศ. 2504 จึงไม่ถูกรับรู้ในวงกว้างหรือถูกสถาปนาเป็นวันเสียงปืนแตกอย่างเป็นทางการ อีกสาเหตุหนึ่งเพราะการเคลื่อนไหวคราวนั้นของชม แสนมิตร มีได้อยู่ภายใต้การชี้นำของ พคท. แต่เป็นการเคลื่อนไหวภายใต้ความสัมพันธ์ระหว่างพรรคคอมมิวนิสต์อินโดจีนกับชาวนครพนม⁵ (ชม แสนมิตร, 2544; นิพนธ์ เศรษฐบุตร, 2544 อ้างใน ธันวา ใจเที่ยง, 2544, น. 69–70)

เดือนกันยายน พ.ศ. 2504 ที่ประชุมสมัชชาครั้งที่ 4 ของ พคท. มีมติให้ดำเนินการต่อสู้ด้วยอาวุธ องค์กรนำของพรรคเดินทางเข้าสู่ชนบทเพื่อตระเตรียมการต่อสู้ด้วยตนเอง โดยหามวลชนและส่งผู้ปฏิบัติงานเข้าสู่ชนบทจัดตั้งขบวนการ รวมทั้งติดต่อคอนอีสานที่เข้าร่วมกับขบวนการประเทศลาวให้กลับมาปฏิบัติงานที่ประเทศไทย (ธ. เพียรวิทยา, 2546, น. 187) วันที่ 13 ธันวาคม พ.ศ. 2504 ทางกรมเข้าปิดล้อมหมู่บ้านนาบัวและจับกุมชาวบ้านไปทั้งสิ้น 79 คน รวมทั้งภูมิและชม การจับกุมขยายไปยังหมู่บ้านข้างเคียงโดยที่มีได้ตรวจสอบและสืบทราบชัดเจนว่าใครได้อยู่ร่วมขบวนการที่ทางรัฐบาลต้องการปราบปรามหรือไม่ (ชม แสนมิตร, 2544 อ้างใน ธันวา ใจเที่ยง, 2544, น. 70) หลังการจับกุมครั้งใหญ่ไม่กี่วัน ชาวบ้านจำนวนหนึ่งที่ได้รับการติดต่อและสนับสนุนจาก พคท. เริ่มกลับจากลาวมาเคลื่อนไหวตามหมู่บ้านในอีสาน ปิดัดมา หนูลา จิตมาตย์ เดินทางจากลาวกลับมาสมทบกับชาวบ้านกลุ่มดังกล่าวที่นครพนม เขาและเพื่อนเกือบถูกเจ้าหน้าที่ตำรวจจับกุม ทว่าเจ้าหน้าที่ยังไม่ทราบว่าเป็นใคร ขณะนั้น ชาวบ้านกลุ่มนี้มาเคลื่อนไหวในนาม พคท. ไม่ใช่ขบวนการประเทศลาวอีกต่อไป (หนูลา จิตมาตย์, สัมภาษณ์ 6 พฤศจิกายน 2559)

2.2 วันเสียงปืนแตกของพรรคคอมมิวนิสต์แห่งประเทศไทยและอัตลักษณ์ที่ถูกยึดเยียด

ปี พ.ศ. 2506 ถนอม กิตติขจร ขึ้นสู่อำนาจแทนสฤษดิ์ ธนะรัชต์ ที่เสียชีวิตและดำเนินนโยบายปราบปรามคอมมิวนิสต์อย่างรุนแรงต่อไป พร้อมกับสานต่อโครงการพัฒนาภาคอีสานที่สนับสนุนโดยสหรัฐอเมริกา สถานการณ์ในบ้านนาบัวยุครัฐบาลถนอมเต็มไปด้วยความรุนแรงและมีการใช้อำนาจที่ชาวบ้านเรียกว่า “อำนาจเถื่อน” ปราบปรามชาวบ้านในลักษณะกล่าวหาทุกคนเป็นคอมมิวนิสต์และกระทำโดยไม่คำนึงถึงหลักมนุษยธรรมหรือธรรมเนียมของสังคม เช่น พุดจากับชาวบ้านที่เป็นผู้เฒ่าผู้แก่ด้วยถ้อยคำหยาบคาย ช่มชู้ จับกุม ทำร้ายชาวบ้านอย่างไร้เหตุผล ไม่ว่าชาวบ้านจะตอบว่ารับรู้หรือมีความเกี่ยวข้องกับอะไรกับคนที่เคลื่อนไหวหรือไม่ก็จะถูกทุบตีไม่ต่างกัน หลายคนถูกทำร้ายจนสาหัส ผู้หญิงหลายคนทั้งโสดและแต่งงานแล้วถูกล่วงละเมิดทางเพศ การใช้อำนาจความเป็นใหญ่คุกคามชาวบ้านอย่างไร้หลักนิติธรรมและมนุษยธรรม สร้างความสับสน หวาดกลัว คับแค้น เกลียดชัง และทำให้ชาวบ้านเริ่มมองเห็นโครงสร้างอำนาจระหว่างตนเองกับรัฐที่ไม่เท่าเทียมเด่นชัดขึ้น จากที่ไม่เคยรู้ว่าคอมมิวนิสต์คืออะไร หลายคนเริ่มตั้งคำถามกับคำนี้ (การสนทนากลุ่ม, 6 พฤศจิกายน 2559)

⁵ สมชัย ภัทรถนันท์ (2558) อ้างอิงข้อมูลการสัมภาษณ์ ชม แสนมิตร ว่าปฏิบัติการของเจ้าหน้าที่ในครั้งนั้นเกิดจากการที่ชาวบ้านเข้าใจผิดว่าเขาและเพื่อนเป็นโจร จึงไปรายงานตำรวจให้มาจับกุมและถึงแม้ว่าปฏิบัติการของตำรวจที่กล่าวถึงนี้จะไม่เกี่ยวกับการเคลื่อนไหวทางการเมืองของคนนาบัว แต่ก็ไม่ใช่สิ่งที่สงสัยว่าการหนุนช่วยขบวนการประเทศลาวของคนนาบัวตกอยู่ในสายตาของทางการแล้วและเป็นเป้าหมายการกวาดล้างเช่นกัน

หนูลา จิตมาตย์ และคณะเป็นชาวบ้านรุ่นแรก ๆ ที่เข้ามาทำงานทางการเมืองที่บ้านนาบัวภายใต้ ยุทธศาสตร์ “ป่าล้อมเมือง” ของ พคท. พวกเขาอาศัยการแทรกซึมไปยังชาวบ้านที่เป็นเครือญาติและ คนละแวกบ้านนาบัวเพื่อขยายฐานมวลชน การทำงานของพวกเขาคือ นัดพบชาวบ้านตามไร่ เกียงนา หรือ ตามบ้านเรือนยามค่ำคืนพูดคุยถามสารทุกข์สุกดิบ จากนั้นจะให้แก๊งคิดการเมืองแนวใหม่ที่ประชาชน จะเท่าเทียมกันทั้งหมด แม้การทำงานของหนูลาและคณะจะคืบหน้าไปมาก แต่ พคท. ยังคงมีนโยบาย หลีกเลี่ยงการปะทะเพื่อช่วงชิงการสร้างฐานมวลชน การหลบหลีกของผู้ปฏิบัติงานของ พคท. ที่นาบัว กระทำในลักษณะ “กึ่งป่ากึ่งบ้าน” ตอนกลางวันจะหลบซ่อนในป่า พอตกกลางคืนจะเข้ามาเคลื่อนไหว ให้การศึกษามวลชนในหมู่บ้าน ซึ่งเป็นแนวทางการขยายกำลังระยะเริ่มแรกของการต่อสู้ด้วยอาวุธของ พคท. ในเขตงานอื่น ๆ (ดู ฉวีนา ใจเที่ยง, 2544) คืนวันที่ 6 สิงหาคม พ.ศ. 2508 หลังจากเสร็จการทำงาน หนูลาได้กลับไปนอนที่ชายป่าบริเวณข้างเคียงกับสหายนอื่น ๆ ประมาณ 5 นาฬิกาของวันที่ 7 สิงหาคม เจ้าหน้าที่ระดมกำลังมาประมาณ 1 หมวด ล้อมกลุ่มสหายนที่นอนอยู่ใต้ต้นแดง กองกำลังเจ้าหน้าที่ทำการ ตีโอบล้อมแบบพระจันทร์ครึ่งเสี้ยว แล้วยิงสหายนที่นอนอยู่ที่นั่น นายกองสิน จิตมาตย์ หรือสหายนเสถียร เป็นคนแม่นปืนที่สุดในกลุ่มจึงยิงกันให้คนอื่นหลบออกไปก่อน เขาถูกยิงที่ขาและล้มลง ส่วนคนอื่นหลบหนี ไปได้หมด การปะทะกินเวลานานประมาณ 45 นาที ฝ่ายเจ้าหน้าที่เสียชีวิต 1 นาย บาดเจ็บ 4 นาย ฝ่าย สมาชิก พคท. เสียชีวิต 1 นาย คือ นายกองสิน จิตมาตย์ (หนูลา จิตมาตย์, สัมภาษณ์ 6 พฤศจิกายน 2559) การปะทะครั้งนี้ได้รับการประกาศจาก พคท. ให้เป็น “วันเสียงปืนแตก”⁶ และถือเป็นจุดเริ่มต้น การทำสงครามประชาชนด้วย “มติ 2508” ให้เปิดฉากสู้รบด้วยอาวุธอย่างเป็นทางการ (พ. เมืองชมพู, 2543, น. 112)

หลังเหตุการณ์เสียงปืนแตก 7 สิงหาคม บ้านนาบัวถูกรัฐควบคุมอย่างเข้มงวด รัฐจัดส่งกองกำลัง ผสมพลเรือนอาสา ตำรวจ และทหารเข้ามาตั้งค่ายที่นาบัวและหมู่บ้านใกล้เคียง วัดบัวขาวที่เคยเป็น พื้นที่ทำกิจกรรมทางศาสนาและสังคมของชุมชนกลายเป็นจุดคุมขังและสอบสวนชาวบ้าน ทางเข้าออก ชุมชนถูกล้อมสวดหนามและมีการควบคุมเวลาเข้าออก ชาวบ้านจะออกจากหมู่บ้านได้ในเวลา 8 นาฬิกา กลับเข้ามาไม่เกิน 16.30 นาฬิกา และอนุญาตให้นำอาหารไปกินเพียงเล็กน้อยเพื่อป้องกันการส่งเสียง ให้คนในป่า ช่วงเวลาดังกล่าวถือเป็นยุคมืดของบ้านนาบัว บรรยากาศความหวาดกลัวปกคลุมไปทั่ว ชุมชน ชาวบ้านถูกข่มขู่ทำร้ายหากทำอะไรให้เจ้าหน้าที่สงสัย แม้หลายครั้งเป็นเพียงการทำกิจกรรมปกติ ในชีวิตประจำวัน ผลผลิตของหมู่บ้านลดลงอย่างมาก เนื่องจากชาวบ้านหลายคนหวาดกลัวจนไม่กล้า

⁶ มีการถกเถียงถึงวันเวลาแน่นอนของเหตุการณ์เสียงปืนแตก สมศักดิ์ เจียมธีรสกุล (2552, ออนไลน์) อ้างอิงหลักฐาน ที่น่าเชื่อถือว่า เหตุการณ์ดังกล่าวจะเกิดขึ้นในวันที่ 8 สิงหาคม พ.ศ. 2508 ไม่ใช่ 7 สิงหาคม พ.ศ. 2508 ตามที่ พคท. ประกาศจนกลายเป็นความทรงจำร่วมยึดถือกันมา ข้อเสนอของสมศักดิ์ได้รับการยืนยันในงานศึกษาของพุทธพล มงคลวรธรรม (2548) ซึ่งอ้างอิงจากเอกสารของกรมตำรวจในหोजจดหมายเหตุแห่งชาติและการสัมภาษณ์อดีตสหายนที่อยู่ ใกล้ชิดกับเหตุการณ์ว่า “วันเสียงปืนแตก” น่าจะเกิดขึ้นในวันที่ 8 สิงหาคม พ.ศ. 2508 อย่างไรก็ตาม หลังบทความของ สมศักดิ์ถูกเผยแพร่ กลุ่มอดีตสหายนที่นาบัวได้พูดคุยถึงเรื่องนี้และตกลงกันว่า ไม่ว่าจะ เป็น 7 หรือ 8 สิงหาคมก็ไม่ใช่ว่าเรื่อง สำคัญ เพราะประวัติศาสตร์การต่อสู้ได้เกิดขึ้นแล้วจึงไม่มีความจำเป็นจะไปเปลี่ยนแปลงสิ่งที่พรรคเคยประกาศไว้

ออกไปทำนา ส่วนชาวบ้านที่มีที่นาห่างจากชุมชนไม่สามารถเดินทางกลับไปกลับทันตามเวลากำหนด ต้องแก้ปัญหาด้วยการมาช่วยญาติพี่น้องที่มีที่นาไม่ห่างจากชุมชนทำนาแล้วแบ่งผลผลิตไปบริโภค (การสนทนากลุ่ม, 6 พฤศจิกายน 2559)

สถานการณ์บีบคั้นจากรัฐ ประกอบกับการเสนอทางเลือกของฝ่าย พคท. ที่จะเปลี่ยนแปลงสังคมไปสู่ความเท่าเทียมผลักดันให้ชาวบ้านเข้าเป็นแนวร่วม พคท. ต่อสู้กับรัฐบาลเพื่อความอยู่รอด ในปี พ.ศ. 2510 คนนาบัวส่วนใหญ่จะให้การสนับสนุน พคท. ทั้งอย่างเปิดเผยและลับ ๆ (หนูลา จิตมาตย์, สัมภาษณ์ 6 พฤศจิกายน 2559) โดยชาวบ้านที่เข้าป่าไปฝึกเป็นกองกำลังของ พคท. มีประมาณร้อยละ 20 ส่วนที่เหลือเป็นแนวร่วมเคลื่อนไหวให้การสนับสนุนอยู่ภายในพื้นที่ของชุมชน (สันติ [นามสมมติ], สัมภาษณ์ 16 มกราคม 2560) ณ เวลานั้น บ้านนาบัวถูกรัฐตราเป็นหมู่บ้าน ผกค. อย่างสมบูรณ์และกลายเป็นพื้นที่สีแดงที่รัฐต้องเฝ้าระวังไม่คลาดสายตา ชีวิตทางสังคมของชาวบ้านได้รับผลกระทบอย่างหนัก ความเป็นชุมชนเกือบล่มสลาย เพราะการผลัดพรากของสมาชิกในครอบครัวที่ถูกจับกุมคุมขัง และเข้าป่าไปต่อสู้กับรัฐ การจับตาควบคุมชาวบ้านของเจ้าหน้าที่ทำให้การรวมกลุ่มกิจกรรมทางศาสนา และวัฒนธรรมต่าง ๆ ของคนในหมู่บ้านต้องหยุดชะงัก ส่วนการทำหน้าที่ของผู้ใหญ่บ้านก็เป็นไปอย่างยากลำบาก การเป็นบุคคลก้ำกึ่งระหว่างคนของรัฐและของชาวบ้าน ย่อมไม่อาจหลีกเลี่ยงการปฏิบัติตามคำสั่งของราชการให้ควบคุมปราบปรามชาวบ้าน ทว่าก็ไม่สามารถทำร้ายชาวบ้านที่ล้วนแล้วแต่เป็นเครือญาติกัน หลายครั้งผู้ใหญ่บ้านต้องทำเป็นไม่รู้ไม่เห็นกับการเคลื่อนไหวของชาวบ้านเพื่อรักษาชีวิตคนเหล่านั้นไว้ ขณะเดียวกันก็พยายามตอบสนองคำสั่งราชการเท่าที่ทำได้เพื่อความปลอดภัยของตนเอง และครอบครัว เนื่องจากผู้ใหญ่บ้านเองเคยถูกเจ้าหน้าที่รัฐใช้อาวุธข่มขู่ถามหาข่าวความเคลื่อนไหวของฝ่ายคอมมิวนิสต์ไม่แตกต่างจากชาวบ้านคนอื่น ๆ (วิธนา [นามสมมติ], สัมภาษณ์ 20 มีนาคม 2560) ขณะที่การเข้าป่าของสมาชิกในครอบครัวทำให้ผู้หญิงต้องแบกรับภาระหนักทั้งการดูแลสมาชิกที่เหลือและทำไร่ไถนา หลายคนยังต้องเสี่ยงอันตรายจากการส่งข้าวและส่งข้าวส่งน้ำให้ญาติพี่น้องในป่า พร้อมคอยหาวิธีหลบเลี่ยงเพื่อไม่ให้ถูกจับได้ (การสนทนากลุ่ม, 6 พฤศจิกายน 2559; วิชา [นามสมมติ], สัมภาษณ์ 22 มกราคม 2560)

การถูกตราเป็นหมู่บ้าน ผกค. ยังส่งผลกระทบต่อความสัมพันธ์ระหว่างบ้านนาบัวกับท้องถิ่นอื่น โดยเฉพาะเมืองเรณูนครที่ไม่ได้มีความขัดแย้งกับรัฐและมองว่าชาวบ้านนาบัวว่ามีอุดมการณ์การเมืองที่แตกต่างจากตนเอง มีการพูดต่อ ๆ กันทั้งในกลุ่มชาวผู้ไทเมืองเรณูนครและชุมชนรอบนอกกว่าอย่าเดินทางไปบ้านนาบัวหรือคบค้าสมาคมกับชาวบ้านที่นั่น เพราะอาจถูกคอมมิวนิสต์ฆ่าตายหรือถูกเหมารวมเป็นผู้ก่อการร้าย (การสนทนากลุ่ม, 6 พฤศจิกายน 2559) ทศนคติเช่นนี้เป็นการสร้างความเป็นอื่นที่อันตราย (dangerous others) ให้กับชาวบ้านนาบัวภายใต้วาทกรรมของรัฐที่นิยามคอมมิวนิสต์ว่าเป็นผู้ก่อการร้าย ไม่มีศาสนา โหดเหี้ยม และทำลายชาติ ผกค. จึงเป็นอัตลักษณ์เชิงลบที่ถูกสร้างขึ้นมากดทับชาวบ้านที่มีพฤติกรรมเบี่ยงเบนไปจากบรรทัดฐานทางสังคมที่รัฐกำหนด เป็นอัตลักษณ์สร้างปัญหาที่รัฐมีความชอบธรรม (ผ่านกฎหมายป้องกันกระทำเป็นคอมมิวนิสต์) ในการปราบปราม ลงโทษ หรือแม้แต่ทำให้เจ้าของอัตลักษณ์นั้นหายไป ซึ่งชาวบ้านนาบัวยังโดนลงโทษซ้ำจากท้องถิ่นที่เป็นกลุ่มชาติพันธุ์เดียวกัน

ด้วยการนิยามพวกเขาเป็นคนอื่นที่อันตรายและควรหลีกเลี่ยงการติดต่อสัมพันธ์ อัตลักษณ์เชิงลบนี้ กลายเป็นตราบาปในความรู้สึกของชาวบ้านและทำให้บางคนหลีกเลี่ยงจะบอกว่าตนเองเป็นคนบ้านนาบัว เมื่อต้องติดต่อสัมพันธ์กับคนภายนอก (การสนทนากลุ่ม, 6 พฤศจิกายน 2559)

ใน พ.ศ. 2520 เกิดเหตุการณ์ระเบิดรถยนต์ที่สะพานลำห้วยแคน ถือเป็น การตอบโต้ครั้งใหญ่ ของ พทท. ในพื้นที่บ้านนาบัวและเป็นผลให้ฝ่ายรัฐบาลเสียชีวิตหลายราย การดำเนินนโยบายปราบปราม ด้วยความรุนแรงที่นอกจากไม่สามารถลดการขยายตัวของคอมมิวนิสต์ได้ ทั้งยังสร้างความเสียหายให้รัฐ ทำให้รัฐบาลเริ่มทบทวนแนวการแก้ปัญหาใหม่และปรับเปลี่ยนไปสู่การใช้วิธีทางการเมือง ตลอดจน เน้นหนักนโยบายการพัฒนาชนบทมากขึ้น วันที่ 7 สิงหาคม พ.ศ. 2522 ทางราชการเข้ามาจัดงาน วันเสียงปืนดับที่นาบัวและนำชาวบ้านไปฝึกอบรมเป็นอาสาป้องกันชาติ (ทสปช.) เพื่อลดความรุนแรง ในพื้นที่และใช้หลักจิตวิทยาดึงให้ชาวบ้านหันมาสนับสนุนฝ่ายรัฐบาล นอกจากฝึกการใช้อาวุธ เนื้อหา สำคัญของการอบรมคือ การกล่อมเกลานำชาวบ้านรู้สึกว่าเป็นส่วนหนึ่งของราชอาณาจักรไทยและ ต้องปกป้องประเทศให้รอดพ้นจากภัยคุกคามคอมมิวนิสต์ อันเป็นระบอบการปกครองที่กดขี่และ ป่าเถื่อน รัฐยูกรณิเชมรแดงในกัมพูชาขึ้นมาเป็นตัวอย่างและขอให้ประชาชนอย่าหลงผิด เยวชนนาบัว ที่ถูกเกณฑ์ไปฝึกอบรมให้ความร่วมมือเป็นอย่างดี แต่หลายคนยังแอบให้การสนับสนุน พทท. และเชื่อว่า แนวคิดสังคมนิยมไม่ใช่สิ่งเลวร้ายดังที่รัฐพยายามบอก พวกเขาเข้าร่วมการฝึกเพราะไม่ต้องการมีปัญหา กับรัฐ (ดำรง [นามสมมติ], สัมภาษณ์ 16 มกราคม 2560) นอกจากนี้ ชาวบ้านบางส่วนยังมองว่าการจัดงาน วันเสียงปืนดับมิได้แสดงถึงการต่อสู้อย่างสันติ หากมีนโยบายช่มขวัญอีกฝ่ายมากกว่า ส่วนการที่รัฐ ยังมองชาวบ้านที่เข้าป่าเป็นคนหลงผิดและให้กลับใจออกมาอบตัวก็บ่งบอกว่ารัฐไม่ได้ทำความเข้าใจถึง เจื่อนไขการต่อสู้ของชาวบ้านอย่างแท้จริง (การสนทนากลุ่ม, 15 มกราคม 2560) ในสายตาของรัฐ ชาวบ้านเหล่านี้เป็นประชาชนที่ขาดความรู้ ไม่เท่าทัน และถูกชักจูงจากฝ่ายคอมมิวนิสต์ได้โดยง่าย อย่างไม่รู้ก็ตาม ท่าทีของรัฐที่เปลี่ยนไปทำให้บรรยากาศของบ้านนาบัวเริ่มผ่อนคลายในทางที่ดีขึ้น

2.3 หลังวันเสียงปืนดับและอัตลักษณ์ที่จำเป็นต้องเลือก

ปี พ.ศ. 2523 รัฐบาลภายใต้การนำของเปรม ติณสูลานนท์ ออกคำสั่งสำนักนายกรัฐมนตรีที่ 66/2523 นิรโทษกรรมผู้เข้าร่วมการต่อสู้ให้ออกจากป่ามาเป็นผู้ร่วมพัฒนาชาติไทย (พรท.) พร้อม เจื่อนไขให้ที่ดินทำกินและสร้างความเจริญให้กับหมู่บ้าน “นโยบาย 66/2523” สร้างความสันคลอนให้ พทท. อย่างมาก โดยเฉพาะการไม่สามารถขยายแนวร่วมในระดับล่างได้มากขึ้นกว่าเดิม เนื่องจาก เจื่อนไขที่จะกล่าวอ้างว่ารัฐไม่ให้ความสนใจและกดขี่ราษฎรได้ถูกอุดหนุนด้วยคำมั่นสัญญาว่ารัฐบาล จะเร่งพัฒนาประชาธิปไตย พัฒนาโครงสร้างพื้นฐาน และเศรษฐกิจให้ประชาชนมีความเป็นอยู่ที่ดีขึ้น ผสมผสานกับการใช้มาตรการทางจิตวิทยาและมาตรการทางสังคมเพื่อให้ได้รับชัยชนะทางการเมืองมากขึ้น ตลอดจนใช้มาตรการทางทหารทำลายฐานที่มั่นและกองกำลังติดอาวุธ เมื่อผนวกเข้ากับการเกิด ความขัดแย้งภายในกลุ่มแกนนำของพรรคคอมมิวนิสต์ ทำให้ประชาชนที่เคยอยู่ในป่าเกิดความสับสน เมื่อรัฐ เปิดโอกาสให้มอบตัวพร้อมเจื่อนไขจะให้ที่ดินทำกิน รวมไปถึงการถูกผลักดันออกมาจากคนระดับสูงของ

พท.⁷ ประชาชนจำนวนมากจึงตัดสินใจออกจากป่ามามอบตัวเพื่อเป็น ผรท. (นิพนธ์ เศรษฐกุล, 2556, น. 20-21)

สำหรับสหายบ้านนาบัว การตัดสินใจออกมาเป็น ผรท. ไม่ใช่เรื่องง่ายและเจ็บปวด หลายคนใช้ชีวิตในป่านานนับสิบปี มีฐานเป็นเสมือนบ้าน แต่งานมีครอบครัว และเรียนรู้วิชาชีพต่าง ๆ หวังกลับมาทำงานเคลื่อนไหวพัฒนาบ้านเกิดของตนให้พ้นจากความทุกข์ยาก พวกเขาละทิ้งชีวิตต่อสู้อย่างไม่กลัวอันตราย อีกทั้งเผชิญกับความรูสึกสูญเสียญาติมิตร แต่สุดท้ายกลับไม่ได้นำมาสู่ชัยชนะที่หวังไว้ จำต้องจ่ายอภิมอฆที่งอดุมการณ้ต่อสู้อหวนกลับคืนสู่ระบบสังคมที่เคยปฏิเสธมาเป็นบุคคลที่รัฐเรียกว่า “ผู้กลับใจ” ชาวบ้านบางคนเสียใจมากจนอยากตาย บางส่วนไม่ยอมยกอแม่และตัดสินใจพลิกฟื้นการต่อสู้ด้วยการเดินทางไปสมทบกับญาติพี่น้องที่ยังคงปฏิบัติงานในประเทศเพื่อนบ้าน หวังจัดตั้งขบวนการต่อสู้ใหม่ ทว่าสุดท้ายขบวนการดังกล่าวไม่ได้นำมาสู่การเคลื่อนไหวต่อสู้ใด ๆ กับรัฐบาลไทย เมื่อ พทท. ล่มสลายอย่างเป็นทางการไปพร้อมกับสหภาพโซเวียตในปี พ.ศ. 2534 บทบาทของขบวนการใหม่ถูกยุบไปโดยปริยาย พร้อมการทยอยเดินทางกลับคืนสู่หมู่บ้านของสหายชาวนาบัวกลุ่มสุดท้าย (เดอะอีสานเรคคอร์ด, 4 ธันวาคม 2559; สันติ [นามสมมติ], สัมภาษณ์ 16 มกราคม 2560; น้อย [นามสมมติ], สัมภาษณ์ 22 มกราคม 2560)

ด้านชาวบ้านที่ตัดสินใจออกจากป่ามาแล้วพบว่า ชีวิตความเป็นอยู่ของพวกเขายังลำบากยากแค้น การพัฒนาโครงสร้างพื้นฐานและสาธารณูปโภคของรัฐในหมู่บ้านยังคงเป็นไปอย่างเชื่องช้า นโยบายการพัฒนาเศรษฐกิจก็ได้กระจายประโยชน์ให้ชาวบ้านอย่างทั่วถึง ส่วนพันธะสัญญาบางประการที่รัฐเคยสัญญาไว้ตามนโยบาย 66/2523 ไม่ได้เกิดขึ้นและเต็มไปด้วยข้อจำกัด ชาวบ้านหลายคนไม่ได้รับการตอบแทนเยียวยาใด ๆ ในเรื่องที่ทำกิน ส่วนชาวบ้านที่ได้รับที่ดินจากรัฐพบว่าที่ดินเหล่านั้นไม่ได้เหมาะสำหรับการปลูกข้าวหรือทำเกษตร จึงไม่อาจเลี้ยงปากเลี้ยงท้องครอบครัวคอมมิวนิสต์ที่ยอมมอบตัว นอกจากนี้ ที่ดินยังไม่เคยถูกโอนให้พวกเขาอย่างถูกต้องตามกฎหมายจนกระทั่งถึงปัจจุบัน แม้มีการรวมตัวกันของเครือข่าย ผรท. ในภาคตะวันออกเฉียงเหนือติดตามสัญญาจากรัฐในช่วงทศวรรษ 2540

⁷ ธันวาคม ใจเที่ยง (2544) วิเคราะห์ว่า นอกจากความไม่ลงรอยกันของกลุ่มแกนนำ พทท. ความแตกต่างทางอัตลักษณ์และวัฒนธรรมของชาวบ้านกับสมาชิก พทท. จากส่วนกลางยังมีส่วนสำคัญให้ พทท. ไม่สามารถรักษารฐานแนวร่วมเก่าและขยายแนวร่วมใหม่เพิ่ม กล่าวคือ คณะกรรมการ พทท. ที่ส่วนใหญ่มีเชื้อสายจีนล้วนได้รับอิทธิพลทางความคิดและวัฒนธรรมจากจีนแทบทั้งสิ้น จึงมักไม่เข้าใจเงื่อนไขและลักษณะเฉพาะของสังคมไทยที่มีความผูกพันกับขนบธรรมเนียมประเพณีดั้งเดิมมาเป็นเวลาช้านาน โดยเฉพาะการให้ความเคารพและยึดมั่นในสถาบันศาสนาและพระมหากษัตริย์ ขณะเดียวกันการไม่เปิดโอกาสให้กลุ่มประชาชนและนักศึกษามีส่วนร่วมเสนอความคิดเห็นในการปฏิบัติประเทศไทยสร้างความรู้สึกไม่ลงรอยให้หมู่สมาชิก คล้ายกับข้อสังเกตของชาร์ลส์ เอฟ. คายส์ ที่ว่า โลกทัศน์ที่แตกต่างระหว่างกรรมการ พทท. และชาวนาอีสานเป็นปัจจัยสำคัญทำให้การเคลื่อนไหวของ พทท. อ่อนแอ แม้ไม่ถูกจัดการสนับสนุนจากต่างประเทศและมีการเปลี่ยนแปลงนโยบายของรัฐบาล พทท. อาจล่มสลายอยู่ดี เพราะการยึดมั่นอุดมการณ์แบบลัทธิเหมาเกินไปทำให้ พทท. ประสบปัญหาต่อการหาสมาชิกเพิ่ม ขณะที่ความเชื่อในการปฏิบัติแบบถอนรากถอนโคนทำให้ถูกตัดทอนจากความเชื่อในพุทธศาสนา ซึ่งเป็นหัวใจในการดำเนินชีวิตประจำวันของชาวนาอีสาน (อ้างถึงใน เดอะอีสานเรคคอร์ด, 4 ธันวาคม 2559)

เป็นต้นมา และได้ยื่นรายงานข่าวว่ารัฐบาลจะเริ่มจ่ายเงินชดเชยให้กับสมาชิก พคท. ใน พ.ศ. 2550 กระนั้น สหายหลายคนไม่เคยได้รับการชดเชยทั้งในรูปของที่ดินและเงินทอง เพราะไม่สามารถให้เอกสารที่ยืนยันความเกี่ยวข้องกับ พคท. ได้ (เดอะอีสานเรคคอร์ด, 4 ธันวาคม 2559; การสนทนากลุ่ม, 15 มกราคม 2560)

ในทัศนะของหนูลา จิตมาตย์ และชม แสนมิตร หลังวันเสียงปืนดับ ประเทศไทยอาจมีพัฒนาการทางประชาธิปไตยที่ดีขึ้น แต่สถานการณ์ทางการเมืองของไทยช่วงหลายสิบปีที่ผ่านมายังคงขึ้น ๆ ลง ๆ ชาวบ้านนาบัวจึงไม่เคยหยุดต่อสู้ให้ได้มาซึ่งสิทธิและความเป็นอยู่ที่ดี เพียงแต่ปรับเปลี่ยนรูปแบบมาอยู่ในระบบประชาธิปไตยและสอดคล้องกับสถานการณ์มากขึ้น ทั้งคุ่มองว่าอุปสรรคสำคัญของการพัฒนาชีวิตชาวนาอีสานคือ การศึกษาที่ไม่เคยถูกกระจายให้กับพวกเขาอย่างทั่วถึง ขณะเดียวกันระบบการศึกษาของไทยมุ่งผลิตคนเพื่อออกมารับใช้ทุนและเป็นเครื่องมือไขว่คว้าหาเกียรติยศ ไม่ใช่เพื่อการรับใช้มวลชน สังคม และชาวนา สถาบันการศึกษาบางครั้งทำให้สังคมชาวนายิ่งอ่อนแอ เพราะสอนให้ลูกหลานทอดทิ้งชาวนา เป้าหมายการต่อสู้เพื่อสิทธิที่เท่าเทียมของชาวนาอีสานจึงยังไม่บรรลุและจะต้องหาทางดิ้นรนต่อสู้ต่อรอกันต่อไป (การสนทนากลุ่ม, 6 พฤศจิกายน 2559)

3. การจัดการความทรงจำและสร้างอัตลักษณ์ร่วมของท้องถิ่น (พ.ศ. 2535–2560)

3.1 งานรำลึกวันเสียงปืนแตก 7 สิงหาคม กับการฟื้นคืนบทบาทของแนวร่วม พคท.

หลังการต่อสู้จบลง อดีตสหายบ้านนาบัวเข้าเป็นแนวร่วมกับองค์กรพัฒนาเอกชน เครือข่ายชาวนา และอดีตสหายจากภายนอกจัดตั้งประชาคมเพื่อแก้ปัญหาปากท้องและขับเคลื่อนการพัฒนาชุมชน อาทิ คณะกรรมการติดตามเรื่องที่ดินตามพันธสัญญา 66/2523 กลุ่มแนวร่วมพันธมิตรประชาชนอีสาน (กปอ.) เครือข่ายสมาชิกสหกรณ์พัฒนาบ้านเหลียง และสโมสรอาสาสมัคร 7 สิงหาคมเพื่อการพัฒนาการเมืองภาคพลเมือง โดยสโมสร 7 สิงหาคม เป็นองค์กรภาคประชาชนที่เกิดขึ้นจากการรวมตัวของอดีตสหายบ้านนาบัวใน พ.ศ. 2544⁸ และเป็นองค์กรที่มีบทบาทสำคัญในงานพัฒนาของชุมชนหลายด้าน แต่ที่โดดเด่นมากที่สุดคือ การฟื้นคืนประวัติศาสตร์วันเสียงปืนแตกให้เป็นที่รู้จักในวงกว้าง ปลายทศวรรษ 2530–2540 มีการเคลื่อนไหวก่อสร้างและเปิดตัวอนุสรณ์สถานตามเขตงานต่าง ๆ ในอดีตของ พคท. หลายแห่งไล่เลี่ยกัน การเกิดขึ้นของอนุสรณ์สถานเหล่านี้มีจากเงื่อนไข 2 ประการ หนึ่ง คือ ความสำเร็จของการเคลื่อนไหวให้รื้อฟื้นการสร้างอนุสรณ์สถาน 14 ตุลา ถือเป็นสัญลักษณ์ของการต่อสู้ของประชาชนในระดับชาติ อนุสาวรีย์อดีตสหายในที่ต่าง ๆ ซึ่งถูกผูกโยงเข้ากับประวัติศาสตร์การต่อสู้ระดับชาติจึงเกิดขึ้นตามมาง่ายเข้าเป็นทอด ๆ และสอง ช่วงเวลาดังกล่าวกลุ่มคนที่เคยเข้าป่าพอจะลงหลักปักฐานชีวิตการทำงานลงตัวจึงมารวมตัวกันใหม่และสร้างอนุสรณ์สถานตามเขตงานของตน รวมทั้ง

⁸ สโมสร 7 สิงหาคม เกิดจากการริเริ่มของสมาชิกชุมชนบ้านนาบัวท่านหนึ่งที่เคยเข้าร่วมขบวนการต่อสู้ใหม่ หลังการสิ้นสุดของขบวนการเขาได้เข้ามามีบทบาทในงานพัฒนาชุมชนและชักชวนให้อดีตสหายบ้านนาบัวและบ้านดงอินารวมกลุ่มจัดตั้งสโมสร โดยมีสมาชิกแรกเริ่ม 14 คน และสมาชิกท่านดังกล่าวทำหน้าที่เป็นเลขานุการ

ปัจจัยทางการเมืองที่เปิดกว้างมากขึ้นบวกกับความพร้อมของอดีตผู้เข้าป่าทั้งหลายด้วย (จุฬารัตน์ ดำรงวิธีธรรม, 2559, น. 153)

หลังเห็นความสำเร็จของงานรำลึกเขตงานอีสานใต้ สโมสร 7 สิงหาคม เกิดความคิดจัดงานรำลึกวันเสียดินแดน 7 สิงหาคม 2508 ที่บ้านนาบัว เนื่องจากมองว่าบริบททางสังคมและการเมืองขณะนั้นเริ่มเปิดกว้างต่อการแสดงออกทางการเมือง ขณะเดียวกัน มีงานเขียนเกี่ยวกับ พคท. ถูกตีพิมพ์เผยแพร่จำนวนมากและกล่าวถึงความสำคัญของวันเสียดินแดนที่นาบัว รวมทั้งมีนักวิชาการจากภายนอกเข้ามาศึกษาการต่อสู้ของขบวนการชาวนาในจังหวัดนครพนมและใกล้เคียงทำให้วันเสียดินแดน 7 สิงหาคม 2508 ได้รับการเน้นย้ำในฐานะเหตุการณ์สำคัญของประวัติศาสตร์การเมืองระดับชาติ ประกอบกับกระแสการฟื้นฟูภูมิปัญญาและวัฒนธรรมท้องถิ่นกำลังได้รับความสนใจและสนับสนุนจากภาครัฐ⁹ จึงเป็นโอกาสสำคัญที่จะนำเรื่องราววันเสียดินแดนมาพัฒนาบ้านนาบัวให้เป็นหมู่บ้านประวัติศาสตร์เพื่อการท่องเที่ยวและแหล่งเรียนรู้ของท้องถิ่น ซึ่งไม่เพียงฟื้นฟูบทบาททางการเมืองของอดีตสหยาให้เข้าไปมีส่วนร่วมต่อผลประโยชน์ด้านการพัฒนากับภาครัฐ ยังเป็นการเรียกคืนพื้นที่ทางสังคมของบ้านนาบัวจากการถูกตีตราเป็นหมู่บ้าน ผกค. ด้วยการสร้างความเข้าใจที่ถูกต้องเกี่ยวกับอุดมการณ์การต่อสู้ของชาวนาบัวต่อคนภายนอกที่ยังมองหมู่บ้านอย่างมีอคติ¹⁰ รวมถึงส่งผ่านอุดมการณ์นี้ไปสู่สมาชิกรุ่นหลังให้เกิดสำนึกในตัวตนและภูมิใจกับการเป็นชุมชนชาวนานักปฏิวัติ (สันติ [นามสมมติ], สัมภาษณ์ 16 มกราคม 2560)

ปี พ.ศ. 2544 เป็นช่วงเวลาที่บ้านนาบัวมีความตื่นตัวในการจัดการความทรงจำของท้องถิ่น นอกจากการวางแผนจัดงานรำลึกวันเสียดินแดนของสโมสร 7 สิงหาคม ยังมีการจัดทำหนังสือ “ประวัติชุมชนและความรู้เกี่ยวกับวัฒนธรรมประเพณีของหมู่บ้านนาบัว” นำเสนออัตลักษณ์ทางชาติพันธุ์ของ

⁹ หลังทศวรรษ 2530 เป็นต้นมา กระแสความคิดเรื่องหลากหลายของท้องถิ่นและการผลักดันให้เกิดสำนึกท้องถิ่นไว้เป็นปรากฏการณ์ทางานกระแสโลกาภิวัตน์กระตุ้นให้ท้องถิ่นต่าง ๆ ต้องการมีบทบาทและอำนาจจัดการทรัพยากรทางวัฒนธรรมของตนเอง ความคิดนี้ได้รับการสนับสนุนจากรัฐอย่างเป็นทางการหลังการประกาศใช้รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พ.ศ. 2540 พ.ร.บ. การศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. 2542 และแผนพัฒนาการศึกษาแห่งชาติฉบับที่ 8 ซึ่งล้วนระบุให้รัฐมีนโยบายส่งเสริมการฟื้นฟูจารีต ประเพณี ภูมิปัญญาท้องถิ่น และการสร้างแหล่งการเรียนรู้เพื่อค้นคว้าวิจัยภูมิปัญญาท้องถิ่นที่ริเริ่มโดยชาวบ้านเป็นผู้มีบทบาทสำคัญ

¹⁰ แม้การต่อสู้ระหว่าง พคท. กับรัฐบาลจะสิ้นสุดมานานหลายปี แต่การถูกตีตราเป็นหมู่บ้านอดีตผู้ก่อการร้ายคอมมิวนิสต์และถูกใช้คำพูดกีดกันออกจากพื้นที่ทางสังคม ยังคงเป็นปรากฏการณ์ที่พบได้ทั่วไปในชีวิตประจำวันของชาวบ้านนาบัว สมาชิกของชุมชนที่เติบโตมาในช่วงหลังของเหตุการณ์วันเสียดินแดนยังคงถูกเรียกขานเชิงดูถูกจากคนภายนอกว่าเป็นลูกหลานคอมมิวนิสต์บ้าง ผู้ไทแตกแถวบ้าง รวมทั้งมีการพูดติดตลกในหมู่วัยรุ่นนอกพื้นที่ว่าหากมีเรื่องต่อยตีกับวัยรุ่นบ้านนาบัวให้ระวังให้ดี เพราะพวกนี้เป็นลูกหลานคอมมิวนิสต์และโหดเหี้ยม ซึ่งกลุ่มวัยรุ่นนาบัวใช้ภาพแทนดังกล่าวสร้างการตอบโต้ในทำนองเดียวกัน ดังที่สมาชิกชุมชนท่านหนึ่งเล่าว่าเวลาออกไปนอกหมู่บ้านแล้วถูกหาเรื่องต่อยตี ตนจะบอกว่าเป็นคนนาบัว ถ้าไม่กลัวก็เข้ามา บางครั้งเมื่อพูดออกไปทำให้ไม่ค่อยมีใครกล้าเข้ามายุ่งด้วย อย่างไรก็ตาม ภาพแทนเหล่านี้ไม่ได้สร้างความภาคภูมิใจให้คนนาบัว ตรงกันข้าม พวกเขารู้สึกโดนกีดกันออกจากพื้นที่ทางสังคม โดยเฉพาะกลุ่มอดีตสหยาที่มองว่าการลุกขึ้นมามีความไม่เป็นธรรมของรัฐในอดีตคือ สิ่งที่พวกเขาภูมิใจและหากย้อนเวลากลับไปก็จะตัดสินใจเข้าร่วมต่อสู้เหมือนเดิม (การสนทนากลุ่ม, 5 กุมภาพันธ์ 2560; สมชาย [นามสมมติ], สัมภาษณ์ 23 กุมภาพันธ์ 2560)

ท้องถิ่น โดยสมาชิกชุมชนที่เป็นครูประจำโรงเรียนแห่งหนึ่งเป็นผู้บันทึกและเรียบเรียงจากคำบอกเล่าของผู้อาวุโสในชุมชน อย่างไรก็ตาม เนื้อหาในหนังสือกล่าวถึงเหตุการณ์ต่อสู้ทางการเมืองของหมู่บ้านพอสังเขปในส่วนประวัติชุมชน เพราะเน้นถ่ายทอดเรื่องขนบธรรมเนียมประเพณีดั้งเดิมของชาวผู้ไทเป็นหลัก ปลาย พ.ศ. 2544 สโมสร 7 สิงหาคม เริ่มวางแผนจัดงานรำลึกวันเสียชีวิตปีนแตก มีการสร้างเครือข่ายกับอดีตสหทัยในเขตงานอื่น ๆ ศึกษาแนวทางออกแบบการจัดงาน สโมสรใช้ช่องทางการสื่อสารที่หลากหลาย ทั้งสื่อโทรทัศน์และบอร์ดสนทนาเรื่องการเมืองในอินเทอร์เน็ตประชาสัมพันธ์และระดมทุน มีสหทัยจากภายนอกหลายคนติดต่อขอบริจาคเงินสมทบช่วยจัดกิจกรรม งานรำลึกวันเสียชีวิตปีนแตกถูกจัดขึ้นในเดือนมีนาคม พ.ศ. 2545 ภายใต้ชื่อ “งานเชิดชูนักสู้เพื่อประชาธิปไตย 7 สิงหาคม” เหตุที่ไม่จัดตรงกับวันเสียชีวิตปีนแตก 7 สิงหาคม เนื่องจากสโมสรต้องการโยนหินถามทางกระแสตอบรับจากภาครัฐและอดีตสมาชิก พคท. เมื่อปรากฏว่ามีผู้เข้าร่วมงานจำนวนมาก อาทิ ตัวแทนหน่วยงานภาครัฐระดับอำเภอ นักการเมืองท้องถิ่น บุคคลสำคัญของพรรค สหทัยจากพื้นที่อื่น นักวิชาการ และนักศึกษาผู้สนใจ สโมสรจึงเกิดความมั่นใจและจัดงานต่อเนื่องในปีถัดไป รูปแบบงานช่วงแรกมีลักษณะคล้ายงานรำลึกของแนวร่วม พคท. ในพื้นที่อื่น ๆ แบ่งเป็น 2 ส่วน ส่วนแรกเป็นพิธีทางศาสนาที่มีการทำบุญให้กับผู้เสียชีวิต ส่วนที่สองเป็นพิธีทางการเมือง มีการวางดอกไม้และค่านับหน้ารูปภาพของผู้วายชนม์ กล่าวคำสดุดีการต่อสู้ อ่านบทกวี และจัดวงเสวนापุดคุยเรื่องสถานการณ์บ้านเมือง ต่อมาจึงเพิ่มกิจกรรมภาคบันเทิง เช่น การเล่นดนตรีเพื่อชีวิต รำวงสามัคคี และการแสดงของอดีตสหทัยทั้งจากภายในและภายนอก ซึ่งช่วยให้บรรยากาศขึงขังจริงจังของงานสองช่วงแรกผ่อนคลายลง (สันติ [นามสมมติ], สัมภาษณ์ 16 มกราคม 2560)

งานรำลึกวันเสียชีวิตปีนแตก ไม่เพียงเป็นพื้นที่รำลึกบทบาทการเมืองในอดีตของเหล่าสหทัยและชาวบ้าน แต่ยังเป็นปฏิบัติการปรับความสัมพันธ์เชิงอำนาจกับรัฐผ่านการตั้งชื่องานอีกด้วย การใช้ชื่อว่า “งานเชิดชูนักสู้เพื่อประชาธิปไตย 7 สิงหาคม” คือ การปฏิเสธการถูกนิยามเป็นผู้ก่อการร้ายคอมมิวนิสต์ ด้วยการนิยามคำว่าคอมมิวนิสต์ในความหมายใหม่ที่สัมพันธ์กับประชาธิปไตย กล่าวคือ การต่อสู้ของสหทัยคือการต่อสู้เพื่อประชาธิปไตย แม้เคลื่อนไหวในนามของอุดมการณ์คอมมิวนิสต์ที่เป็นสิ่งที่อยู่คนละด้านกับประชาธิปไตย ทว่าเป้าหมายของพวกเขาคือการต่อสู้กับรัฐบาลเผด็จการ แม้สุดท้ายจะไม่ได้นำมาสู่ชัยชนะของพรรค แต่ทำให้เกิดการพัฒนาประชาธิปไตยในเวลาต่อมา พวกเขาจึงเป็น “วีรชน” หรือ “นักสู้” ที่แผ้วถางทางไปสู่การพัฒนาประชาธิปไตยของไทย การจัดงานรำลึกในช่วงแรกมิได้ราบรื่นเสียทีเดียว เจ้าหน้าที่รัฐบางส่วนไม่เห็นด้วยกับรูปแบบงานที่เน้นพิธีการทางการเมืองและเคยให้ผู้จัดงานนำธงแดงของ พคท. ที่ประดับในงานออก นับจากนั้น สโมสร 7 สิงหาคม พยายามปรับตัวโดยอาศัยประเด็นวัฒนธรรมเข้ามาช่วย มีการเปลี่ยนชื่องานเป็น “งานบุญรำลึกวันเสียชีวิตปีนแตก 7 สิงหาคม” เพิ่มกิจกรรมทำบุญภาคเช้าที่ไม่ได้เป็นการทำบุญให้อดีตสหทัยที่เสียชีวิตเท่านั้น แต่หมายรวมถึงญาติมิตรที่ล่วงลับของชาวบ้านทุกคนที่มาร่วมงาน รวมทั้งเพิ่มกิจกรรมภาคบันเทิงที่แสดงถึงศิลปวัฒนธรรมของชาวผู้ไท มีเยาวชนบ้านนาบัวมาแสดงฟ้อนรำผู้ไท เพื่อให้เด็ก ๆ ในชุมชนมีบทบาทและดึงให้ชาวบ้านเข้ามามีส่วนร่วม ส่วนภาคการเมืองยังคงจัดเวทีสนทนา แต่เป็นลักษณะการเล่าประวัติศาสตร์และพูดคุยเกี่ยวกับการพัฒนามากขึ้น นอกจากนี้ บางปีมีการออกร้านขายสินค้าที่ระลึก เช่น เสื้อยืด หมวก เข็มกลัดที่มีสัญลักษณ์ของฝ่ายซ้าย

รวมถึงสินค้าอื่น ๆ ของท้องถิ่น งานรำลึก 7 สิงหาคมกลายเป็นงานบุญประจำปีของบ้านนาบัวที่เปิดโอกาสให้คนทั้งที่เคยมีประสบการณ์และไม่มีประสบการณ์เกี่ยวกับวันเสียดินแดนเข้ามาเที่ยวชมงาน พร้อมรับรู้เรื่องราวของขบวนการคอมมิวนิสต์และการต่อสู้ของชาวบ้าน ขณะเดียวกันก็เป็นพื้นที่สื่อสารนโยบายการพัฒนาของรัฐที่สมาชิกในชุมชนยกมาพูดคุยถึงแนวทางที่บ้านนาบัวจะเข้าไปมีส่วนร่วม ในนโยบายนั้น (สันติ [นามสมมติ], สัมภาษณ์ 16 มกราคม 2560; การสนทนากลุ่ม, 5 กุมภาพันธ์ 2560)

อย่างไรก็ดี งานรำลึก 7 สิงหาคม เป็นพื้นที่ที่มีความทรงจำร่วมและความทรงจำส่วนน้อยเกี่ยวกับขบวนการคอมมิวนิสต์ของสมาชิกบ้านนาบัวมาปะทะ ต่อกัน และต่อรองกัน ช่วงที่บ้านนาบัวมีการต่อสู้ระหว่าง พคท. และรัฐบาล มีชาวบ้านจำนวนหนึ่งไม่ได้ให้การสนับสนุนฝ่ายใดต้องเผชิญผลกระทบจากการปะทะในพื้นที่ อีกจำนวนหนึ่งมีสายสัมพันธ์หรือทำงานให้กับเจ้าหน้าที่รัฐ ญาติพี่น้องของบางคนถูกฝ่าย พคท. สังหารหรือโดนลูกหลง แม้ฝ่าย พคท. ให้คำอธิบายว่าการสังหารผู้เป็นสายของรัฐมีหลักการชอบธรรมกว่าอีกฝ่าย นั่นคือ สืบทราบจนแน่ชัดแล้วและแจ้งให้รู้ตัวเพื่อให้หลบหนีก่อน (บันทึกภาคสนาม, 22 มกราคม 2560) แต่ปฏิเสธไม่ได้ว่ามีความรุนแรงนั้นเกิดขึ้นจริงในชุมชน ถึงเป็นความทรงจำส่วนน้อยก็เป็นความทรงจำบาดแผลไม่ต่างกัน นอกจากนี้ ยังมีชาวบ้านบางคนออกจากป่ามาแล้วเกิดความรู้สึกเจ็บปวดกับความสูญเสีย มองว่าตนเองเป็นผู้หลงผิด และไม่ต้องการรื้อฟื้นหรือเอ่ยถึงเรื่องราวการต่อสู้ในอดีต (นิวัต [สัมภาษณ์], 5 กุมภาพันธ์ 2560) การจัดงานรำลึก 7 สิงหาคม ด้านหนึ่งเป็นพื้นที่สร้างความทรงจำร่วมของชุมชนเกี่ยวกับขบวนการคอมมิวนิสต์ในเชิงบวก ส่วนอีกด้านปรากฏเรื่องเล่าที่ไม่ลงรอยกันระหว่างผู้กระทำและถูกกระทำที่ต่างอยู่ในภาวะอิทธิพลที่เล็ดลอดซึ่งกันและกันทั้งสองฝ่าย ชาวบ้านกลุ่มที่รู้สึกสูญเสียกับการเข้ามาของขบวนการคอมมิวนิสต์ต่างมีการแสดงออกที่หลากหลายเพื่อจัดการกับความรู้สึกนั้น บางคนแสดงท่าที่ไม่เห็นด้วยกับการจัดงาน แม้ไม่ได้แสดงออกอย่างรุนแรงแต่เป็นที่รับรู้ชัดเจน บางคนเลือกไม่เข้ามาสนใจหรือร่วมงาน ส่วนบางคนยอมมาร่วมงานเพื่อรักษาความสัมพันธ์ทางสังคมกับคนในท้องถิ่น แต่มาในฐานะที่งานรำลึก 7 สิงหาคมคืองานบุญประจำปีของหมู่บ้าน เมื่อเสร็จพิธีกรรมทางศาสนาในช่วงเช้าก็จะเดินทางกลับ (บันทึกภาคสนาม, 22 มกราคม 2560)

ทั้งนี้ เพื่อหนุนเสริมการเล่าประวัติศาสตร์วันเสียดินแดนให้มีความเข้มแข็ง อดีตสหยาบบ้านนาบัวพยายามเกาะเกี่ยวกับเครือข่ายอดีตแนวร่วม พคท. ในประเทศ เดินทางไปร่วมงานรำลึกของเขตงานอื่น ๆ และใช้ช่องทางการสื่อสารออนไลน์คอยติดตามความเคลื่อนไหวและประสานความร่วมมือในการจัดงานของกันและกัน ประเด็นนี้แสดงให้เห็นว่ากระแสโลกาภิวัตน์มิได้มีเพียงด้านกลืนกลายความเป็นตัวตนของท้องถิ่น แต่สามารถเป็นสื่อนำการรื้อฟื้นความเป็นตัวตนของท้องถิ่นในอดีตและยังทำให้ตัวตนนั้นมีความเข้มแข็ง รวมถึงเปิดโอกาสให้ท้องถิ่นอื่น ๆ มาประสานสร้างพื้นที่นำเสนออัตลักษณ์ที่มีร่วมกัน ส่วนการที่อดีตสหยาบบ้านนาบัวเข้าไปร่วมงานสัมมนาต่าง ๆ ที่จัดขึ้นตามสถาบันการศึกษาในภาคอีสานยังเป็นการสร้างเครือข่ายกับนักวิชาการมาสนับสนุนความสำคัญของบ้านนาบัวให้ปรากฏในสายตาของรัฐอีกด้วย

3.2 พิพิธภัณฑท์ท้องถิ่น อัตลักษณ์ที่หลากหลายของคนนาบัว และการเรียกคืนพื้นที่ทางสังคม

ความสำเร็จของงานรำลึก 7 สิงหาคมครั้งแรกและปีต่อ ๆ มา ทำให้บ้านนาบัวเป็นที่รู้จักในวงกว้าง¹¹ และดึงดูดความสนใจด้านการพัฒนาจากภาครัฐที่มองเห็นว่าชุมชนมีศักยภาพจะเป็นสถานที่ท่องเที่ยวทางประวัติศาสตร์สำคัญของอำเภอและจังหวัดได้ เห็นได้จาก “โครงการอนุรักษ์ประวัติศาสตร์ท้องถิ่นบ้านนาบัว” ได้รับเลือกให้ชนะการประกวดโครงการเพชรในถิ่นที่เปิดให้แต่ละชุมชนเสนอโครงการพัฒนาเพื่อรับคัดเลือกให้งบประมาณสนับสนุนจากรัฐ โครงการอนุรักษ์ฯ มีสโมสร 7 สิงหาคม เป็นผู้ขับเคลื่อนหลัก โดยได้รับการสนับสนุนจากอำเภอเรณูนครและ อบต. โคกหินแฮ่ แผนงานหลักของโครงการอนุรักษ์ฯ คือ การสร้างสถาปัตยกรรมสถานรำลึกถึงผู้เสียชีวิตจากการต่อสู้ รวมถึงจัดตั้งพิพิธภัณฑท์เพื่อเป็นเครื่องมือเรียนรู้ประวัติศาสตร์ของท้องถิ่น อย่างไรก็ตาม โครงการกลับไม่ได้รับการส่งเสริมจากผู้ใหญ่บ้านในขณะนั้นมากนัก¹² เนื่องจากเกรงทางการจะเข้าใจว่าประชาชนพยายามรื้อฟื้นลัทธิคอมมิวนิสต์ขึ้นมาใหม่ และส่งผลเสียต่อความสัมพันธ์กับภาครัฐ ซึ่งเคยสัญญาดับเสียงปืนกันไปแล้ว ส่วนสมาชิกในชุมชนบางคนที่ได้รับความสะดวกจากฝ่ายคอมมิวนิสต์และเดิมที่ไม่เห็นด้วยกับการจัดงานรำลึก มองว่าโครงการดังกล่าวจะยิ่งสร้างความเจ็บปวดให้ครอบครัวผู้สูญเสียและรื้อฟื้นเรื่องที่ควรจบไปในอดีตทำให้เกิดความรู้สึกขัดแย้งกัน ทางสโมสร 7 สิงหาคม จึงปรับแผนงาน โดยพักการสร้างสถาปัตยกรรมสถานที่เป็นประเด็นอ่อนไหวไปก่อน แล้วจัดตั้งพิพิธภัณฑท์ท้องถิ่นเป็นลำดับแรก กระนั้นในวันนำเสนอโครงการเจ้าหน้าที่ฝ่ายความมั่นคงท่านหนึ่งยังแสดงท่าทีไม่เห็นด้วย เลขานุการสโมสรฯ จึงชี้แจงว่าพิพิธภัณฑท์ที่เกิดขึ้นไม่ได้เน้นบทบาทการเมืองในอดีตอย่างเดียว แต่นำเสนอวัฒนธรรมของคนผู้ไทด้วย เพราะทั้งสองด้านล้วนเป็นอัตลักษณ์ที่ประกอบรวมเป็นคนนาบัว นอกจากนี้ ยังมีจุดประสงค์พัฒนาชุมชนเป็นแหล่งท่องเที่ยวทางประวัติศาสตร์ที่หากทำสำเร็จประโยชน์จะตกอยู่กับคนทุกกลุ่มในชุมชน (สันติ [นามสมมติ], สัมภาษณ์ 16 มกราคม 2560; บันทึกภาคสนาม, 22 มกราคม 2560)

หลังผลักดันโครงการจนได้รับงบประมาณสนับสนุน พิพิธภัณฑท์ท้องถิ่นบ้านนาบัวเริ่มก่อสร้างขึ้นจากความร่วมมือของอดีตสหายและคนในชุมชนเกือบทุกชั้นตอน ตั้งแต่การออกแบบรูปทรงอาคารบริจาคสิ่งของ/วัตถุจัดแสดง การทำโมเดลแผนที่จำลอง วัตถุจัดแสดง ตลอดจนเฟอร์นิเจอร์ภายในล้วนมาจากฝีมือชาวบ้านในชุมชนทั้งสิ้น ปลาย พ.ศ. 2547 ศูนย์การเรียนรู้หรือพิพิธภัณฑท์ประวัติศาสตร์และวัฒนธรรมดั้งเดิม (ภายหลังถูกเปลี่ยนชื่อเป็น “ศูนย์การเรียนรู้บ้านนาบัว”) เปิดใช้งานเป็นครั้งแรก โดยมีนายอำเภอเป็นประธานเปิดงาน ขณะที่ชาวบ้านในชุมชนมาร่วมงานเพียงบางส่วน ซึ่งทราบต่อมาในภายหลังว่า

¹¹ หลังการจัดงานรำลึกในปีแรกไม่นาน รายการย้อนรอยได้เข้ามาถ่ายทำสารคดีตอน “นาบัวหมู่บ้านคอมมิวนิสต์” เนื้อหาของสารคดีเชื่อมต่อกับเหตุการณ์ต่อสู้ของแนวร่วม พคท. ในพื้นที่จังหวัดใกล้เคียงของอีสานตอนบน โดยออกอากาศทางสถานีโทรทัศน์ไอทีวีหรือไทยพีบีเอสในปัจจุบัน (ศูนย์ประสานงานองค์กรชุมชนตำบลโคกหินแฮ่, 2546)

¹² ปี พ.ศ. 2537 เป็นต้นมา พื้นที่ของบ้านนาบัวได้แบ่งเป็นชุมชนจำนวน 3 หมู่ ประกอบด้วย หมู่ที่ 5, 13 และ 14 ช่วงที่มีการขับเคลื่อนเสนอโครงการอนุรักษ์ฯ ผู้ใหญ่บ้านท่านหนึ่งแสดงท่าทีไม่เห็นด้วยอย่างชัดเจน ส่วนที่เหลือไม่ได้แสดงท่าทีสนับสนุนสักเท่าใด

ก่อนการจัดงานมีข่าวลือกระจายไปในชุมชนเดือนมิถุนายนให้ชาวบ้านไปร่วมงาน เพราะอาจถูกเจ้าหน้าที่ ตำรวจหรือทหารมาจับกุม (บันทึกภาคสนาม, 22 มกราคม 2560)

หลังการเปิดใช้งาน พิพิธภัณฑสถานบ้านนาบัวทำงานร่วมกับงานรำลึกวันเสียงปืนแตกอย่าง ใกล้ชิด เพื่อหลอมรวมภาพของอดีตเกี่ยวกับบ้านนาบัวขึ้นมาใหม่และส่งทอดอุดมการณ์ต่อสู้ของชาวนาบัว ให้เป็นที่รับรู้แก่ผู้ร่วมงานรำลึก สมาชิกในชุมชน และคนภายนอกที่เดินทางเข้ามาเยี่ยมเยือน กลายเป็น พื้นที่ความทรงจำที่มีความหมายต่อท้องถิ่นในหลายบริบท อาทิ เป็นอนุสาวรีย์รำลึกการต่อสู้ทางการเมือง ผ่านการจัดแสดงนิทรรศการวันเสียงปืนแตกและข้าวของเครื่องใช้ของสหยา เป็นสถานที่จารึกวิถีชีวิต ชาวนาผู้ไทดั้งเดิม ผ่านการจัดแสดงเครื่องมือทางการเกษตรและสิ่งของเครื่องใช้ในการดำรงชีวิต ประจำวันของคนผู้ไทในอดีต และสุดท้ายเป็นพื้นที่นำเสนอบทบาทใหม่ของอดีตสหยาในนาม ผรท. ผ่าน การจัดแสดงภาพถ่ายกิจกรรมต่าง ๆ ของงานพัฒนาท้องถิ่นที่ขับเคลื่อนโดยสโมสร 7 สิงหาคม ร่วมกับ หน่วยงานภาครัฐและสมาชิกบ้านนาบัว ทั้งหมดนี้ประกอบรวมกันเป็นตัวตนหรืออัตลักษณ์ร่วมของ บ้านนาบัวในฐานะ “หมู่บ้านเสียงปืนแตก” ที่ภายในมีทั้งการเป็นสหยา ชาวนา ผรท. และคนผู้ไท ซึ่ง อัตลักษณ์ส่วนหลังเหมือนจะถูกทำให้ลื่นไหลไปจากความทรงจำของสังคมหรือแม้แต่ชาวนาผู้ไท ด้วยกันเอง เพียงเพราะความแตกต่างของอุดมการณ์ทางการเมืองที่เกิดขึ้นในท้องถิ่น ทว่าอัตลักษณ์ส่วนนี้ ได้ถูกสโมสร 7 สิงหาคม นำกลับมาเป็นเครื่องต่อรองกับภาครัฐเพื่อให้การเล่าประวัติศาสตร์การต่อสู้ ทางการเมืองและการนำเสนออัตลักษณ์ส่วนแรกเกิดขึ้นได้ ภายใต้ขอบเขตของการเป็นแหล่งเรียนรู้ ประวัติศาสตร์ กลุ่มชาติพันธุ์ และวัฒนธรรมดั้งเดิมของท้องถิ่น

พ.ศ. 2548 เป็นอีกช่วงเวลาสำคัญของบ้านนาบัว เพราะเป็นปีที่เหตุการณ์วันเสียงปืนแตก เกิดขึ้นครบรอบ 40 ปี มีการจัดงานรำลึก 7 สิงหาคม ยิ่งใหญ่กว่าครั้งก่อน ๆ นอกจากนี้ ชาวนาผู้ไทอำเภอเรณูนคร และส่วนราชการต่าง ๆ ร่วมกันจัดงาน “วันผู้ไท” ขึ้น นิทรรศการ “หมู่บ้านประวัติศาสตร์เสียงปืนแตก บ้านนาบัว” ได้รับเชิญไปจัดแสดงในงานและได้รับความสนใจจากผู้ชม การที่กิจกรรมของบ้านนาบัวได้เข้าไป มีที่ทางในงานวันผู้ไทที่เรณูนคร แสดงถึงการยอมรับให้บ้านนาบัวกลับเข้ามาอยู่ร่วมพื้นที่ทาง สังคม กับกลุ่มชาติพันธุ์ผู้ไทอีกครั้งหลังจากถูกเบียดขับออกไปมานาน บทบาททางการเมืองและประวัติศาสตร์ บ้านนาบัวที่ครั้งหนึ่งเคยถูกมองเป็นเรื่องอันตรายกลายเป็นสิ่งทำให้ชาวนาบัวโดดเด่นจากท้องถิ่นผู้ไทอื่น ๆ และนำมาสู่การแข่งขันเพื่อเป็นเจ้าของความทรงจำระหว่างท้องถิ่นที่เกิดขึ้นท่ามกลางสนามการพัฒนา อัตลักษณ์ท้องถิ่นเพื่อประโยชน์ด้านการท่องเที่ยว ดังที่ส่วนงานท้องถิ่นหนึ่งของอำเภอเรณูนครติดต่อมา ทางสโมสร 7 สิงหาคม เพื่อขอให้นำเอาประวัติศาสตร์เสียงปืนแตกไปจัดการและนำเสนอในฐานะอัตลักษณ์หนึ่งของเรณูนคร แต่สโมสรฯ ได้ปฏิเสธไปเพราะมองว่าอัตลักษณ์และประวัติศาสตร์ส่วนนี้ควรถูกจัดการและ นำเสนอโดยท้องถิ่นนาบัวผู้เป็นเจ้าของ (สันติ [นามสมมติ], สัมภาษณ์ 16 มกราคม 2560)

ความสำเร็จของการจัดงานรำลึกและพิพิธภัณฑสถานท้องถิ่นทำให้บ้านนาบัวได้รับคัดเลือกจาก จังหวัดนครพนมเป็นหมู่บ้านต้นแบบการพัฒนา เปิดโอกาสให้ชุมชนสถาปนาบ้านนาบัวเป็นหมู่บ้าน ประวัติศาสตร์และแสดงออกเชิงสัญลักษณ์ด้วยการติดตั้งป้ายทางเข้าหมู่บ้านว่า “บ้านนาบัว หมู่บ้าน ประวัติศาสตร์” สืบเนื่องมาจากแผนงานของโครงการอนุรักษ์ฯ ที่จะสร้างอุทยานประวัติศาสตร์และ

อนุสรณ์สถาน 7 สิงหาคม ไว้เป็นกลไกเรียนรู้เรื่องราวความเป็นมาและสร้างสำนึกตัวตนให้กับคนรุ่นหลัง ควบคู่ไปกับพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่นและการจัดงานรำลึก แม้การดำเนินโครงการจะยังไม่แล้วเสร็จ แต่ชื่อของ บ้านนาบัวเป็นที่รับรู้อย่างกว้างขวางในจังหวัด ชื่อของหมู่บ้านถูกบรรจุลงในคำขวัญตำบลโคกหินแฮ่ที่ว่า “โคกหินแฮ่ภูมิใจ ข้าวหลามใหญ่ ปิ้งไก่บ้าน งามตระการผ้าพื้นเมือง ลือเลื่องพานบายศรี รสชาติดี ข้าวปุ้นน้ำนัว นาบัวหมู่บ้านประวัติศาสตร์” แสดงให้เห็นถึงการยอมรับจากภาครัฐว่าประวัติศาสตร์ วันเสียดินแดนคือทุนทางวัฒนธรรมสำคัญและเป็นจุดเด่นของท้องถิ่น แม้เป็นการยอมรับที่เกิดขึ้น ภายใต้งานโครงการทำภาพลักษณ์ของพื้นที่ทางประวัติศาสตร์ที่เคยมีอดีตเลวร้ายให้จดจำและน่าสนใจ กลายเป็นความทรงจำหลักและวัตถุแห่งการเรียนรู้ของท้องถิ่น (ดู จุฬารัตน์ ดำรงวิจิตรธรรม, 2559) ตลอดจนเป็นสถานที่ท่องเที่ยวที่จะสร้างประโยชน์ทางเศรษฐกิจ แต่ปฏิเสธไม่ได้ว่าทั้งหมดนี้ทำให้ เรื่องราวการต่อสู้ของชาวบ้านนาบัวที่เคยถูกปิดกั้นมีที่ทาง สร้างการเรียนรู้ให้คนภายนอก และนำมาสู่ การจดจำบ้านนาบัวในฐานะ “หมู่บ้านประวัติศาสตร์” หรือ “หมู่บ้านเสียดินแดน” ไม่ใช่ “หมู่บ้าน ผู้ก่อการร้ายคอมมิวนิสต์” อีกต่อไป¹³

3.3 การปลูกผีที่บ้านนาบัวและพื้นที่ความทรงจำที่รอกการปลูก

ใน พ.ศ. 2551 ความทรงจำของบ้านนาบัวยุคสงครามเย็นถูกปลุกขึ้นมาเล่าในอีกรูปแบบหนึ่ง จากการเข้ามาทำโครงการศิลปะของอภิชาติพงศ์ วีระเศรษฐกุล ณ ตอนนั้น อภิชาติพงศ์ ถือเป็นผู้นำกับ ที่มีชื่อเสียงแล้วในแวดวงภาพยนตร์นอกกระแส เขามีผลงานภาพยนตร์ได้รับเลือกไปฉายในเทศกาล ภาพยนตร์สำคัญและมีภาพยนตร์ที่ได้รับรางวัลระดับนานาชาติมากมาย แต่ด้วยความที่ผลงานของเขา ได้รับความนิยมในหมู่นักดูหนังและผู้เสพงานศิลปะเฉพาะกลุ่ม ชาวบ้านที่นาบัวจึงไม่มีใครรู้ว่าเขาใคร ทราบเพียงว่าเป็นผู้กำกับภาพยนตร์จะเข้ามาถ่ายทำสารคดีและประสานมาทางสโมสร 7 สิงหาคม ขอให้ กลุ่มเยาวชนนาบัวมาร่วมงาน นิวัต เป็นหนึ่งในเยาวชนที่เข้าไปทำงานกับอภิชาติพงศ์ขณะนั้น เขาเป็น คนรุ่นใหม่ที่ดีติดตามเรื่องการเมืองและศึกษาประวัติศาสตร์ของบ้านนาบัวอยู่พอสมควร ปู่ของเขาเข้าป่า และถูกยิงเสียชีวิต ขณะที่พ่อของเขาเป็นเยาวชนที่เดินทางเข้าป่าไปฝึกกับ พคท. ในช่วงหลังเสียดินแดน ทั้งนี้ นิวัตไม่เคยรับรู้เรื่องราวการต่อสู้จากพ่อของเขา เนื่องจากพ่อไม่เคยเอ่ยปากพูดถึงชีวิตในป่าแม้แต่ ครั้งเดียว แม้เขาจะขอให้พ่อเล่าให้ฟังหลายครั้งก็ตาม ความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับแนวคิดทางการเมือง ของนิวัตจึงมาจากการพูดคุยกับเหล่าสหยาอวูโสในชุมชน การร่วมฟังเสวนาในงานรำลึก 7 สิงหาคม และ การอ่านหนังสือเกี่ยวกับประวัติศาสตร์การเมืองจำนวนหนึ่ง (นิวัต [สัมภาษณ์], 5 กุมภาพันธ์ 2560)

นอกจากการร่วมแสดง กิจกรรมสำคัญที่กลุ่มเยาวชนฯ ร่วมทำกับทีมงานถ่ายภาพยนตร์คือ การออกแบบและสร้างยานอวกาศเพื่อใช้ประกอบฉาก อภิชาติพงศ์ต้องการทำภาพยนตร์ที่มียานอวกาศ

¹³ เป็นข้อสังเกตที่ผู้เขียนพบจากการพูดคุยถึงบ้านนาบัวกับคนในพื้นที่อำเภอเมือง จังหวัดนครพนม หลายคนเรียกนาบัว ว่าหมู่บ้านเสียดินแดน เช่น เมื่อผู้เขียนถามว่า รู้จักบ้านนาบัวหรือไม่ จะมีผู้ตอบว่า อ้อ หมู่บ้านเสียดินแดนนะเธอ... เป็นต้น อย่างไรก็ตาม มีบางคนเรียกบ้านนาบัวว่าหมู่บ้านคอมมิวนิสต์ แต่มีได้มีนัยยะเชิงดูถูก หากเป็นการพูดถึงเชิง ประวัติศาสตร์ว่าหมู่บ้านแห่งนี้เคยมีการต่อสู้ระหว่าง พคท. กับรัฐบาล

มานานแล้วและมองว่าคงไม่มีช่วงเวลาไหนเหมาะเท่ากับเมืองไทยในตอนนั้น (พ.ศ. 2551 ซึ่งเป็นช่วงหลังการรัฐประหารและมีการชุมนุมทางการเมือง¹⁴ ผู้เขียน) และหมู่บ้านนาบัวเหมาะเป็นจุดจอดยานอวกาศเพื่อการเดินทาง หลบหนี หรือหายตัว เพราะเป็นสถานที่ที่เต็มไปด้วยความทรงจำที่ถูกปิดกั้นไว้จากเหตุการณ์ความรุนแรงทางการเมืองในอดีต (หอศิลป์บ้านจิม ทอมป์สัน, ธันวาคม 2554) เนื่องจากยานอวกาศมีขนาดใหญ่เกินกว่าจะชนกลับไป หลังการถ่ายทำจบลง อภิชาติพงศ์จึงมอบให้ชุมชนและถูกยกไปตั้งไว้บริเวณเสถียรนาแห่งหนึ่ง นิวัติกับเพื่อนเคยนึกสงสัยว่าภาพยนตร์ที่ว่านี้จะออกมาหน้าตาอย่างไร (สนทนากลุ่ม, 22 มกราคม 2560) ชาวบ้านบางคนตีความยานอวกาศว่าเป็น “บั๊กตุ้ม” หรือลูกกระเบิด สื่อถึงการต่อสู้ที่นาบัวในอดีต บางคนมองว่ายานอวกาศน่าจะหมายถึงอนาคตที่ยังมาไม่ถึง นั่นคือสังคมที่มีความเท่าเทียม (บันทึกภาคสนาม, 4 มีนาคม 2560)

ภาพถ่ายและภาพเคลื่อนไหวจากการถ่ายทำที่นาบัวถูกนำไปผลิตเป็นนิทรรศการศิลปะจัดวางชื่อ “ปลุกผี” เป็นส่วนหนึ่งของโครงการศิลปะชุด “Primitive” โดยมีภาพยนตร์ “ลุงบุญมีระลึกชาติ” เป็นส่วนเติมเต็มสุดท้าย ปลุกผีเป็นนิทรรศการว่าด้วยเรื่องราวเกี่ยวกับเวลาและสถานที่ ซึ่งความทรงจำต่าง ๆ ถูกชำระล้างและถูกทำให้ลืมไปจากคนท้องถิ่น ด้วยสาเหตุจากความขัดแย้งต่าง ๆ ทั้งทางอุดมการณ์และทางการเมืองในช่วงสงครามเย็น (หอศิลป์บ้านจิม ทอมป์สัน, กุมภาพันธ์ 2555) การใช้ชื่อว่า “ปลุกผี” เพราะต้องการเชื่อมโยงเรื่องความทรงจำ เวลา สถานที่ ซึ่งมีความทรงจำตามมาหลอกหลอน โดยเป็นการปลุกผีความจำในตัวเองที่อยู่ในพื้นที่นั้น และปลุกผีความทรงจำของคนในท้องถิ่นที่ได้รับผลกระทบจากความรุนแรงทางการเมืองมากกว่า 30 ปี ผสมผสานเรื่องจริง เรื่องแต่ง ความฝัน และจินตนาการ (ไทยโพสต์ [ออนไลน์], 8 ธันวาคม 2554) ส่วนการใช้ชื่อโครงการศิลปะครั้งนี้ว่า “Primitive” เพราะต้องการสื่อความหมายถึงพื้นที่ที่ถูกตรึงไว้ในอดีตและไม่สามารถก้าวไปข้างหน้าได้ ด้วยความทรงจำบาดแผลของยุคสมัยที่รัฐใช้ความรุนแรงปราบปรามชาวบ้านที่ถูกกล่าวหาว่าเป็นคอมมิวนิสต์ อันเป็นวิธีการที่ป่าเถื่อน ล้าหลัง และดึกดำบรรพ์ และการใช้ความรุนแรงต่อผู้ที่มีความเห็นต่างทางการเมืองยังคงเป็นสิ่งที่ปรากฏในสังคมไทยปัจจุบัน ทำให้เราเห็นว่าสังคมไม่ได้ก้าวไปไกลจากอดีตเลย (Pirelli HangarBicocca, March 2013)

การได้รับรางวัลปาล์มทองคำจากงานเทศกาลภาพยนตร์เมืองคานส์ของภาพยนตร์ลุงบุญมีระลึกชาติ ใน พ.ศ. 2553 ส่งให้ชื่อของอภิชาติพงศ์เข้าไปติดทำเนียบผู้กำกับรุ่นใหม่ที่น่าจับตามอง โดยเฉพาะในสายตาของนักวิจารณ์ภาพยนตร์ต่างประเทศ ชาวการรับรางวัลถูกนำเสนอตามพื้นที่สื่อ

¹⁴ หลังรัฐประหาร พ.ศ. 2549 ชาวบ้านนาบัวหลายคนแสดงจุดยืนต่อต้านรัฐประหารและสนับสนุนการเคลื่อนไหวของกลุ่มคนเสื้อแดง เนื่องจากไม่เห็นด้วยกับการใช้อำนาจนอกระบบ แต่ส่วนมากเป็นการติดตามข่าวสารและพูดคุยกันภายในวงมิตรสหาย มีเพียงส่วนน้อยที่ไปร่วมชุมนุมกับคนเสื้อแดงตามเวทีต่าง ๆ ในภาคอีสาน อย่างไรก็ตาม ระหว่างปี พ.ศ. 2551-2554 ที่แนวร่วมประชาธิปไตยต่อต้านเผด็จการแห่งชาติ (นปช.) และกลุ่มพันธมิตรประชาชนเพื่อประชาธิปไตยมีการชุมนุมใหญ่ สโมสร 7 สิงหาคม ขอความร่วมมือมิตรสหายที่มาร่วมงานรำลึกหลีกเลี่ยงการแสดงบทบาททางการเมืองหรือสัญลักษณ์ที่เกี่ยวข้องกับกลุ่มเสื้อแดงเพื่อหลีกเลี่ยงหรือแดง เพื่อให้บทบาทการต่อสู้ของสหายยังคงเป็นวาระหลักและไม่สร้างความสับสนให้คนภายนอกงานรำลึก 7 สิงหาคม คือ พื้นที่การชุมนุมทางการเมือง

กระแสหลักของไทย ชาวบ้านนาบัวที่ทราบข่าวได้บอกกล่าวต่อกันไปด้วยความตื่นเต้นและสโมสร 7 สิงหา นำภาพเบื้องหลังการทำงานของอภิชาติพงศ์กับเยาวชนบ้านนาบัวที่บันทึกไว้ไปทำเป็น นิทรรศการเล็ก ๆ จัดแสดงในพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่นในฐานะเหตุการณ์สำคัญหนึ่งของชุมชน หลัง พ.ศ. 2553 เป็นต้นมา เริ่มมีผู้มาเยือนบางกลุ่มเดินทางมาบ้านนาบัวสัมผัสแรงบันดาลใจการทำงานของอภิชาติพงศ์ ตลอดจนสอบถามเกี่ยวกับเหตุการณ์ต่อสู้ทางการเมืองของชาวบ้านในอดีตและเบื้องหลังการทำงาน ศิลปะ สิ่งเหล่านี้ย่อมนำไปสู่การสนทนากับผู้คนท้องถิ่นและเปิดพื้นที่การเล่าความทรงจำเกี่ยวกับ บ้านนาบัวอีกลักษณะหนึ่ง ประเด็นที่น่าติดตามต่อไปคือ ชุมชนจะอย่างไรให้ “ปลูกผี” ที่เป็นส่วนหนึ่งของประวัติศาสตร์บ้านนาบัวกลายเป็นทรัพยากรทางวัฒนธรรมเพื่อใช้เรียนรู้ประวัติศาสตร์ของท้องถิ่น หากทำสำเร็จบ้านนาบัวจะเป็นแหล่งเรียนรู้ทางประวัติศาสตร์อีกแห่งที่โดดเด่น น่าสนใจ มีความร่วมสมัย และสามารถดึงดูดผู้มาเยือนได้หลากหลายกลุ่มกว่าที่ผ่านมา

การทำงานขับเคลื่อนบ้านนาบัวให้เป็นหมู่บ้านประวัติศาสตร์ของสโมสร 7 สิงหา ดำเนิน ต่อเนื่องมาจนถึงกลางทศวรรษ 2550 จึงเริ่มประสบปัญหา เมื่อเกิดความขัดแย้งภายในจากทัศนคติและ แนวทางการทำงานที่แตกต่างกันระหว่างคณะกรรมการ ประกอบกับความไม่ลงรอยระหว่างผู้นำชุมชน และชาวบ้านบางกลุ่มกับสมาชิกบางท่านของสโมสร ความต้องการยุติปัญหาความขัดแย้งนำมาสู่การ สลายตัวของสโมสร 7 สิงหา โดยเหลือไว้เพียงชื่อ แต่ในทางปฏิบัติ สโมสร 7 สิงหา แทบไม่ได้มีบทบาท ทำงานขับเคลื่อนชุมชนหลังจากนั้น แม้สมาชิกของสโมสรมีส่วนร่วมในงานพัฒนาต่าง ๆ ของชุมชนอยู่ แต่ไม่ได้ทำในนามของสโมสรอีกต่อไป หลังการลอบทฆาตของสโมสร 7 สิงหา การจัดงานรำลึกยังเกิดขึ้น โดยมีผู้ใหญ่บ้านและสมาชิก อบต. เป็นผู้รับผิดชอบหลัก ภายหลังจากที่งานรำลึกเป็นที่ยอมรับของภาครัฐ ผู้ใหญ่บ้านได้มีหน้าที่ให้การสนับสนุนการจัดงานมากขึ้น ส่วนคณะกรรมการสโมสร 7 สิงหา ไปร่วมงานรำลึก ทุกปีตามปกติและให้ความช่วยเหลือประสานงานต่าง ๆ ตามแต่ทางผู้จัดงานจะขอ (บันทึกภาคสนาม, 22 มกราคม 2560)

หลังกลางทศวรรษ 2550 เป็นต้นมา งานรำลึก 7 สิงหาไม่ค่อยคึกคักเหมือนก่อน ส่วนหนึ่งอาจ เพราะการลอบทฆาตของเลขานุการสโมสร 7 สิงหา ซึ่งเป็นผู้มีบทบาทประสานงานกับเครือข่าย ภายนอกมาตลอด นอกจากนี้ การรัฐประหารในปี พ.ศ. 2557 ยังส่งผลกระทบต่อการจัดงาน คำสั่งคณะรักษาความสงบแห่งชาติ (คสช.) ห้ามประชาชนชุมนุมทางการเมืองทำให้การจัดงานรำลึก ในปีนั้นต้องยกเลิก แม้ได้รับอนุญาตให้จัดงานในปีถัดมาก็ต้องยกเลิกกิจกรรมบางอย่าง เช่น เวทีเสวนา เพราะเจ้าหน้าที่ฝ่ายมั่นคงให้เหตุผลว่าเป็นเรื่องละเอียดอ่อน ถึงเนื้อหาที่พูดคุยจะไม่เกี่ยวข้องกับ สถานการณ์การเมืองปัจจุบันก็ตาม สร้างความอึดอัดใจให้กับอดีตสหายหลายคนที่การแสดงออกทาง ความคิดไม่สามารถทำได้เหมือนก่อน งานรำลึก 7 สิงหา หลัง พ.ศ. 2558 จนถึงปัจจุบันจึงมีลักษณะ งานบุญที่อดีตสหายและชาวบ้านมารวมตัวกันทำพิธีทางศาสนา พบปะพูดคุย จัดวงเสวนาเล็ก ๆ เน้นการเล่า ความทรงจำเกี่ยวกับวันเสียปืนแตกและความเป็นมาของชุมชน ร่วมกับการจัดค่ายเยาวชนให้เด็ก ๆ ใน หมู่บ้านมาเรียนรู้ประวัติศาสตร์ของตนเองเพื่อดำรงบทบาทการเป็นแหล่งเรียนรู้ของท้องถิ่นต่อไป

การสลายตัวของสโมสร 7 สิงหา ยังส่งผลกระทบต่อการทำงานพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่นบ้านนาบัว ที่ขาดความต่อเนื่องจนมีสภาพหยุดนิ่ง แม้ทางชุมชนตั้งคณะกรรมการขึ้นมาดูแลพิพิธภัณฑ์หลังสโมสร หดบทบาทไป แต่ด้วยขาดงบประมาณสนับสนุนต่อเนื่อง นอกจากการปรับปรุงภูมิทัศน์ด้านหน้า พิพิธภัณฑ์ยังไม่ได้รับการปรับปรุงหรือดูแลอย่างเป็นกิจจะลักษณะและมีสภาพค่อนข้างทรุดโทรม อย่างไรก็ตาม ใน พ.ศ. 2559 ผู้ใหญ่บ้านชุดปัจจุบันดำเนินการของบประมาณภาครัฐมาสานต่อโครงการ อุทยานประวัติศาสตร์และจัดสร้างอนุสรณ์สถาน 7 สิงหา โดยมีแผนงานทำสิ่งก่อสร้างและปรับปรุงภูมิทัศน์ หลายอย่างในชุมชนไว้รองรับการท่องเที่ยว หนึ่งในนั้นคือ การสร้างพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่นแห่งใหม่ โครงการ ก่อสร้างพิพิธภัณฑ์ถูกบรรจุลงแผนพัฒนาจังหวัดนครพนมในประเด็นยุทธศาสตร์การพัฒนาและส่งเสริม การท่องเที่ยวประจำปี พ.ศ. 2561-2564 เป็นที่เรียบร้อยแล้ว หากได้รับอนุมัติงบประมาณ ภายใน พ.ศ. 2561 น่าจะไ้งบประมาณงวดแรกมาดำเนินการ ด้วยเหตุนี้ ชุมชนจึงไม่มีแผนฟื้นฟูพิพิธภัณฑ์แห่งเดิมอีกต่อไป นอกจากใช้เป็นที่เก็บของสะสมและโบราณวัตถุเพื่อรอการเคลื่อนย้ายไปสู่พิพิธภัณฑ์แห่งใหม่

นอกจากแผนจัดสร้างพิพิธภัณฑ์ที่ขับเคลื่อนโดยผู้นำชุมชน อดีตเลขานุการสโมสร 7 สิงหา และชาวบ้านที่เป็นแนวร่วมยังมีแผนจัดตั้งวิสาหกิจชุมชนพัฒนาบ้านนาบัวเป็นแหล่งท่องเที่ยวทาง ประวัติศาสตร์อีกทางหนึ่งและอาจเป็นการฟื้นคืนบทบาทสโมสร 7 สิงหา ในสนามการพัฒนาท้องถิ่น บ้านนาบัวอีกครั้ง การขับเคลื่อนงานพัฒนาของอดีตคณะทำงานสโมสร 7 สิงหา ครั้งนี้ มีแนวโน้ม ประสบความสำเร็จและได้รับการสนับสนุนจากคนหลายกลุ่มในชุมชนมากกว่าที่ผ่านมา หลังการเข้ามา ทำงานของผู้นำชุมชนรุ่นใหม่ที่สนใจสานต่อโครงการต่าง ๆ ที่สโมสร 7 สิงหา เคยริเริ่มไว้ รวมทั้งพยายาม ใช้ความเป็นเครือข่ายใกล้ชิดกับกลุ่มสังคมต่าง ๆ ของท้องถิ่น อาทิ อดีตสหาย คณะทำงานสโมสร และผู้นำชุมชนกลุ่มอื่น ๆ ดึงให้ทุกฝ่ายกลับมาทำงานร่วมกัน (บันทึกภาคสนาม, 16 มกราคม 2560) บรรยายภาคความขัดแย้งภายในชุมชนในอดีตจึงเริ่มผ่อนคลายลง แม้มีผู้นำบางกลุ่มยังปฏิเสธจะเข้ามา ร่วมมืออยู่บ้าง กระนั้นก็ไม่มี ความขัดแย้งรุนแรงแต่อย่างใด (พิชัย [นามสมมติ], สัมภาษณ์ 23 กุมภาพันธ์ 2560)

บทสรุป

บ้านนาบัวเป็นอีกหนึ่งในชุมชนท้องถิ่นที่มีประวัติศาสตร์การต่อสู้และปรับตัวกับความเปลี่ยนแปลง ทางสังคม เพื่อยกระดับชีวิตความเป็นอยู่และแสวงหาพื้นที่การแสดงอัตลักษณ์ของตนเองมาโดยตลอด เริ่มจากการต่อสู้กับความยากลำบากในการบุกเบิกที่ดินทำกินและทำการผลิต มาสู่การต่อสู้กับความ ไม่เป็นธรรมจากรัฐจนกลายเป็นเหตุการณ์ทางประวัติศาสตร์ที่สร้างบาดแผลให้กับชุมชน เมื่อเหตุการณ์ สงบลงชาวบ้านยังต้องออกมาต่อสู้กับความไม่เข้าใจของสังคมภายนอกที่มองหมู่บ้านอย่างอคติ ผลลัพธ์ ของการต่อสู้ก็นำมาสู่การฟื้นคืนประวัติศาสตร์ผ่านปฏิบัติการรำลึก อาทิ บันทึกประวัติชุมชนที่บอกเล่า อัตลักษณ์ความเป็นคนผู้ไท การจัดงานวันเสียดินแดนที่ทำให้เรื่องราวการต่อสู้ของบ้านนาบัวดุจดั่งมรดก ถูกเล่าออกมาได้อย่างภาคภูมิใจ และการก่อตั้งพิพิธภัณฑ์ไว้เป็นเครื่องมือเรียนรู้ประวัติศาสตร์ของท้องถิ่น

ตลอดจนนำเสนออัตลักษณ์ที่หลากหลายของคนนาบัว ถึงพิพิธภัณฑ์แห่งนี้จะมีช่วงเวลารุ่งโรจน์และถูกละเลยจนต้องปิดตัวไปในอีกไม่ช้า ทว่าชุมชนยังมีความพยายามฟื้นฟูบทบาทของพื้นที่ความทรงจำนี้ขึ้นมาใหม่ด้วยพิพิธภัณฑ์ประวัติศาสตร์และแหล่งเรียนรู้อื่น ๆ ที่มีแผนจะถูกสร้างขึ้นในเวลาอันใกล้

การจัดการความทรงจำและประวัติศาสตร์บ้านนาบัวที่ถูกขับเคลื่อนโดยกลุ่มอดีตสหายนาม สโมสร 7 สิงหาคม ยังแสดงถึงการปรับตัวต่อการเปลี่ยนแปลงและจัดวางความสัมพันธ์กับรัฐศูนย์กลางของท้องถิ่นนาบัวและกับท้องถิ่นอื่นได้อย่างน่าสนใจ ประวัติศาสตร์ท้องถิ่นบ้านนาบัวเต็มไปด้วยเรื่องราวการกดขี่ครอบงำจากอำนาจรัฐศูนย์กลางที่พยายามเข้ามาสร้างพรมแดนอัตลักษณ์ร่วมจัดกลุ่มสิ่งที่ไม่เหมือนให้เป็นอัตลักษณ์ชายขอบที่ถูกทำให้กลายเป็นสิ่งไม่มีตัวตน ไม่มีความสำคัญ หรือกระทั่งถูกตีตราว่าเป็นอัตลักษณ์ที่สร้างปัญหา (ดู ปิ่นแก้ว เหลืองอร่ามศรี, 2546) ในยุคสมัยที่รัฐศูนย์กลางแผ่อำนาจเข้าควบคุมท้องถิ่นนาบัว รัฐมองคนนาบัวเป็นคนอื่นในอาณาเขตที่ทำให้เป็นคนไทยได้ (the docile others) (ดู Thongchai, 2000) ทว่ากระบวนการสร้างความเป็นไทยของรัฐต่อคนนาบัวมีความไม่สม่ำเสมอ คนนาบัวจึงมีอัตลักษณ์เชิงซ้อนระหว่างความเป็นไทยและไม่ไทยดำรงอยู่ สภาวะดังกล่าวนำไปสู่ความขัดแย้งกับรัฐและเป็นเงื่อนไขหนึ่งของการเข้าร่วมขบวนการคอมมิวนิสต์ ความสัมพันธ์กับขบวนการฯ เปิดโอกาสให้รัฐอ้างความชอบธรรมตีตราบ้านนาบัวเป็นผู้ก่อการร้ายหรือศัตรูของชาติ อันเป็นอัตลักษณ์สร้างปัญหาหรือขัดกับระเบียบสังคมที่รัฐสถาปนาขึ้นมา รัฐจึงสามารถจัดการหรือลงโทษด้วยความรุนแรง อัตลักษณ์ดังกล่าวยังกักขังบ้านนาบัวไม่ให้มีตัวตนหรือมีความสำคัญในพื้นที่ทางสังคม รวมถึงถูกกีดกันออกจากกลุ่มชาติพันธุ์เดียวกัน

อย่างไรก็ดี กระบวนการสร้างอัตลักษณ์เป็นพื้นที่การตอบโต้และต่อรองอยู่เสมอ หากการกดขี่ที่เผชิญอยู่เป็นการกดขี่ที่ฝังอยู่ในอัตลักษณ์ การต่อสู้กับการถูกกดขี่อย่างถึงรากย่อมเป็นการใช้พลังจากอัตลักษณ์เข้ามาตอบโต้ พลังจากอัตลักษณ์ของบ้านนาบัวถูกสร้างขึ้นภายใต้อัตลักษณ์ร่วมของท้องถิ่นที่ชื่อว่า “หมู่บ้านเสียงปิ่นแตก” หรือ “หมู่บ้านประวัติศาสตร์” ภายในบรรจุปฏิบัติการตอบโต้และต่อรองความสัมพันธ์เชิงอำนาจกับรัฐส่วนกลางและกับท้องถิ่นอื่นใน 3 แนวทาง ด้วยกัน ประกอบด้วย 1) ยืนยันอัตลักษณ์ความเป็นสหยาที่สัมพันธ์กับ พคท. และสร้างเครือข่ายกับอดีตสหยาจากภายนอกหนุนเสริมให้การแสดงอัตลักษณ์ดังกล่าวมีความเข้มแข็ง ขณะเดียวกันก็เน้นย้ำความสำคัญของนาบัวในประวัติศาสตร์การเมืองระดับชาติให้ชุมชนมีความโดดเด่น ดึงดูดความสนใจด้านการพัฒนาจากรัฐ และสามารถแข่งขันทางอัตลักษณ์กับท้องถิ่นอื่น ๆ 2) ปฏิเสธการถูกนิยามเป็น ผกค. และรื้อสร้างอุดมการณ์คอมมิวนิสต์ในความหมายใหม่ที่สัมพันธ์กับประชาธิปไตย และ 3) ให้ความสำคัญกับความหลากหลายและเลื่อนไหลของอัตลักษณ์คนนาบัวที่มีทั้งขานนา ผู้ไท สหยา และ ผรท. แล้วนำมาปรับใช้ เป็นเครื่องมือต่อรองการเข้าไปมีบทบาทในนโยบายพัฒนาของรัฐตามสถานการณ์ที่เปลี่ยนแปลงไป

ประวัติศาสตร์ท้องถิ่นบ้านนาบัวในบทความนี้เป็นการเล่นเรื่องเล่าสั้น ๆ (little narratives) ขึ้นมาปลดปล่อยท้องถิ่นจากอภินิยาย (grand narrative/master narrative) ชื่อว่า “ประวัติศาสตร์ชาติไทย” ทว่าไม่ใช่เรื่องเล่าที่แตกหักกับประวัติศาสตร์ชาติหรือปฏิเสธโดยสิ้นเชิง หากสามารถดำรงอยู่ร่วมกันได้ โดยเน้นความเป็นอิสระของท้องถิ่นที่มีเรื่องราวของตัวเองและเสนอวาทกรรมอีกชุดเข้าไปจัดวางตำแหน่ง

แห่งที่ของบ้านนาบัวในความทรงจำสังคมเสียใหม่ เปลี่ยนตำแหน่งของชาวบ้านนาบัวจากผู้ก่อการร้ายคอมมิวนิสต์ อดีตศัตรูของชาติ หรือผู้หลงผิดที่กลับใจมาเป็นชาวนาที่ต่อสู้เพื่อปากท้อง ยึดมั่นในอุดมการณ์ และเป็นประชาชนผู้มีศักยภาพขับเคลื่อนการพัฒนาของท้องถิ่น อย่างไรก็ตาม เรื่องเล่าน้อย ๆ ไม่ได้ฉายภาพท้องถิ่นที่เป็นปึกแผ่นไร้ซึ่งความขัดแย้งภายใน ธรรมชาติของสังคมเป็นพื้นที่การช่วงชิงทางอุดมการณ์ ทำให้บ้านนาบัวไม่อาจหลุดรอดจากวงล้อมต่อสู้ระหว่างอำนาจของกลุ่มทางสังคมต่าง ๆ แม้แต่ภายในท้องถิ่นเดียวกัน ขณะที่การแบ่งปันชุดความทรงจำเกี่ยวกับขบวนการคอมมิวนิสต์ที่แตกต่างยังนำมาสู่ความไม่ลงรอยในการจัดการความทรงจำของชุมชนและเจ้าของความทรงจำพยายามจัดการกับความไม่ลงรอยนั้น เพื่อรักษาความสัมพันธ์ทางสังคมและทำให้อัตลักษณ์ความเป็นหมู่บ้านเสียงปืนแตกดำเนินต่อไปได้

การนำเสนอประวัติศาสตร์ท้องถิ่นที่มีมิติความขัดแย้งภายในอีกด้านหนึ่งก็มีข้อดี ชีวิต วัฒนธรรมของชุมชนต่างมีจุดแข็งหรือจุดอ่อนดำรงอยู่เป็นธรรมดา สิ่งนี้ทำให้มองเห็นศักยภาพและข้อจำกัดที่จะนำไปสู่การคลี่คลายของความขัดแย้งและปรับความสัมพันธ์ให้การขับเคลื่อนบ้านนาบัวในฐานะหมู่บ้านเสียงปืนแตกเกิดขึ้นต่อไป บ้านนาบัวเป็นท้องถิ่นที่มีศักยภาพหลายด้านในการขับเคลื่อนไปสู่เป้าหมายดังกล่าว เพราะมีทั้งสมาชิกที่มากประสบการณ์และความสามารถคิดโครงการพัฒนาต่าง ๆ มีเครือข่ายทางสังคมที่เข้มแข็ง มีสมาชิกที่เป็นแหล่งข้อมูลทางประวัติศาสตร์ ความรู้ด้านวัฒนธรรม และภูมิปัญญา มีผู้นำรุ่นใหม่ที่มีความกระตือรือร้น และที่สำคัญที่สุด มีทุนทางวัฒนธรรมจากเรื่องราววันเสียงปืนแตกที่ถูกทำให้รู้จักในวงกว้างผ่านงานศึกษาวิจัยและสื่อต่าง ๆ รวมถึงพื้นที่ความทรงจำที่ถูกขับเคลื่อนโดยท้องถิ่นเอง ความท้าทายในการจัดการความทรงจำของบ้านนาบัวต่อจากนี้คือ ภายใต้เงื่อนไขที่รัฐควบคุมการแสดงออกทางการเมืองเข้มข้นกว่าที่ผ่านมา และทิศทางการพัฒนาที่ทำให้การจัดการความทรงจำของท้องถิ่นหันไปสู่เรื่องการท่องเที่ยวมากขึ้นเรื่อย ๆ เรื่องราวเกี่ยวกับวันเสียงปืนแตกจะถูกผลิตถูกเล่า ถูกบริโภค และถูกจัดการอย่างไรให้เป็นความทรงจำที่สร้างมูลค่าทางเศรษฐกิจแก่ท้องถิ่นไปพร้อมกับบอกเล่าอุดมการณ์การต่อสู้ของชาวบ้านนาบัว โดยไม่ละเลยการตั้งคำถามกับความทรงจำบาดแผล เพื่อเตือนใจถึงเหตุการณ์ความรุนแรงและความไม่เป็นธรรมที่ชุมชนแห่งนี้เคยได้รับในอดีต

เอกสารอ้างอิง

การสนทนากลุ่ม. สัมภาษณ์, 6 พฤศจิกายน 2559, 15 มกราคม 2560, 22 มกราคม 2560, 5 กุมภาพันธ์ 2560.

คมสรรรค์ มาตุคาม. (2521) *ครอง จันดาวงศ์ เขาคือใคร*. กรุงเทพฯ: พัทธกิจประชา.

ครสรรรค์ ฤทธิกร. สัมภาษณ์, 8 มกราคม 2560.

- คายส์, ชาร์ลส์ เอฟ. (2556). *อีสานนิยม: ท้องถิ่นนิยมในสยามประเทศไทย*. (รัตนา โตสกล, แปล). กรุงเทพฯ: มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์ และมูลนิธิโตโยต้าประเทศไทย.
- จุฬารัตน์ ดำรงวิถีธรรม. (2559). *ถ้อยแถลง: การซ่อมสร้างประวัติศาสตร์ และความทรงจำหลอนในสังคมไทย*. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- ฉัตรทิพย์ นาถสุภา. (2549). *ชวานาสองฝั่งโขง ชีวิต วัฒนธรรม และจิตสำนึก*. กรุงเทพฯ: สร้างสรรค์.
- ชม แสนมิตร. สัมภาษณ์, 8 มกราคม 2560.
- ชัยพงษ์ สำเนียง. (2553). การสร้างตำแหน่งแห่งที่ของ “เมืองแพะ” ในประวัติศาสตร์ “ชาติไทย”: จากเมืองกบฏสู่เมืองที่จงรักภักดี. *วารสารมหาวิทยาลัยศิลปากร*, 30(1), 99–115.
- ดำรง (นามสมมติ). สัมภาษณ์, 16 มกราคม 2560.
- เดอะอีสานเรคคอร์ด. (2559, ธันวาคม). จากนาข้าวสู่ดาวแดง. สืบค้นจาก <http://isaanrecord.com/2016/12/03/rice-fields-to-rebellions-thai/>, เมื่อ 10 มกราคม 2560.
- ไทยโพสต์. (2554, 8 ธันวาคม). ศิลปะจัดวาง ‘ปลุกผี’ ครั้งแรกในไทย. สืบค้นจาก <http://www.nyt9.com/s/tpd/1297036>, เมื่อ 23 มีนาคม 2560.
- ธ. เพียรวิทยา. (2546). ประวัติและบทเรียนบางประการของพรรคเรา. *ฟ้าเดียวกัน*, (มกราคม-เมษายน), 170–200.
- ธงชัย วินิจจะกุล. (2555). ประวัติศาสตร์ท้องถิ่นไทยกับประวัติศาสตร์ท้องถิ่น (เฉยๆ). ใน อภิชาติ จันทรแสง (บ.ก.), *ประวัติศาสตร์นอกขอบ*. กรุงเทพฯ: คณะสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาสารคาม.
- ฉันทา ใจเที่ยง. (2544). *วันเสียงปืนแตกและพลวัตทางสังคมของชุมชนแห่งการปฏิวัติประชาชนชาติประชาธิปไตยในภาคตะวันออกเฉียงเหนือของไทย: งานวิจัยเชิงนิเวศการเมือง “การเมืองและสิ่งแวดล้อม”*. สำนักงานกองทุนชินากุลเพื่อการพัฒนาชุมชน 2 ฝั่งโขง.
- ฉันทา ใจเที่ยง. (2546). *หมู่บ้านชวานาปฏิวัติบนแผ่นดินอีสานตอนบน*. กรุงเทพฯ: สร้างสรรค์.
- ฉันทา ใจเที่ยง. (2549). *นิเวศวิทยาชวานา: ประวัติศาสตร์วัฒนธรรมและภูมิปัญญาทางนิเวศของกลุ่มชนชวานาลุ่มแม่น้ำโขง*. กรุงเทพฯ: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย.

ธิดา สาระยา. (2539). *ประวัติศาสตร์ท้องถิ่น ประวัติศาสตร์ที่สัมพันธ์กับสังคมมนุษย์* (พิมพ์ครั้งที่ 2).
กรุงเทพฯ: เมืองโบราณ.

น้อย (นามสมมติ). สัมภาษณ์, 22 มกราคม 2560.

นิพนธ์ เศวตะดุล (บรรณาธิการ). (2548). *วันเสียดินแดนที่บ้านนาบัว หมู่บ้านประวัติศาสตร์การต่อสู้
ของชาวนาปฏิวัติ: อดีตปัจจุบัน บนเส้นทางสู่อาคต ชุมชนท้องถิ่นจัดการตนเอง*. นครพนม:
สโมสรอาสาสมัคร 7 สิงหาคมเพื่อการพัฒนาการเมืองภาคพลเมือง.

นิลวดี พรหมพักพิง, มณีนัย ทองอยู่ และวิยุทธ์ จำรัสพันธุ์. (2557). การช่วงชิงพื้นที่การเมืองระหว่างรัฐ
และท้องถิ่น กรณีศึกษา หมู่บ้านผู้ร่วมพัฒนาชาติไทยในภาคอีสาน. *วารสารสังคมลุ่มน้ำโขง*,
10(2), 131-157.

นิวัต (นามสมมติ). สัมภาษณ์, 5 กุมภาพันธ์ 2560.

หนูลา จิตมาตย์. สัมภาษณ์, 6 พฤศจิกายน 2559.

บันทึกภาคสนาม. 16 มกราคม 2560, 22 มกราคม 2560.

ปิ่นแก้ว เหลืองอร่ามศรี (บ.ก.). (2546). *อัตลักษณ์ ชาติพันธุ์ และความเป็นชายขอบ*. กรุงเทพฯ:
ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร (องค์การมหาชน).

ผาสุก พงษ์ไพจิตร และคริส เบเคอร์. (2540). *เศรษฐกิจการเมืองไทยสมัยกรุงเทพฯ* (พิมพ์ครั้งที่ 2).
กรุงเทพฯ: โอ.เอส. พรินติ้ง เฮาส์.

พ. เมืองชมพู (นามแฝง). (2532). *สู่สมรภูมิภูพาน*. กรุงเทพฯ: มติชน.

พรเพ็ญ อั้นตระกูล และอัจฉราพร กมฺพิสมัย (บรรณาธิการ). (2526). *ความเชื่อพระศรีอารีย์และกบฏ
ผู้มีบุญในสังคมไทย*. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์สร้างสรรค์.

พิชัย (นามสมมติ). สัมภาษณ์, 23 กุมภาพันธ์ 2560.

พุทธพล มงคลวรารณ. (2548). *ขบวนการคอมมิวนิสต์ในเขตภูพาน พ.ศ. 2504-2525*. (วิทยานิพนธ์
ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต, คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย).

รัตนา บุญมัธยะ โตสกุล. (2550). ชาวนาอีสาน ชาติไทย และการพัฒนาไปสู่ความทันสมัย. *วารสาร
สังคมศาสตร์*, 19(1), 68-129.

ยงยุทธ ชูแว่น. (2549). *ประวัติศาสตร์ท้องถิ่นไทย*. (รายงานวิจัยฉบับสมบูรณ์โครงการประมวลวิเคราะห์ และสังเคราะห์ความรู้เพื่อเขียนตำรา). กรุงเทพฯ: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย.

ยศ สันตสมบัติ. (2549). *อำนาจ พื้นที่ และอัตลักษณ์ทางชาติพันธุ์: การเมืองวัฒนธรรมของรัฐชาติใน สังคมไทย*. กรุงเทพฯ: ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร (องค์การมหาชน).

วัฒนา (นามสมมติ). สัมภาษณ์, 20 มีนาคม 2560.

วิภา (นามสมมติ). สัมภาษณ์, 22 มกราคม 2560.

วิชญ์ กอปรสิริพัฒน์. (2541). *ภูมิปัญญาอีสานในพิธีกรรมด้านความเชื่อเพื่อการรักษาพยาบาลผ่านทาง ภาษาของชาวผู้ไท*. กรุงเทพฯ: สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ กระทรวงศึกษาธิการ.

ศักดิ์ดา แสนมิตร. (2544). *ฮัตคองผู้ไทชนเผ่าบ้านนาบัว ตำบลโคกหินแฮ่ อำเภอเรณูนคร จังหวัดนครพนม*. เอกสารอัดสำเนา.

ศูนย์ประสานงานองค์กรชุมชนตำบลโคกหินแฮ่. (2546). *โครงการก่อสร้างอุทยานประวัติศาสตร์และ วัฒนธรรมดั้งเดิมท้องถิ่นบ้านนาบัวเพื่อการศึกษาและท่องเที่ยว*. เอกสารอัดสำเนา.

สมชัย ภัทรธรรณันท์. (2558). การสร้างรัฐประชาชาติไทยกับการต่อสู้ด้วยอาวุธของชาวนาอีสาน: กรณี บ้านนาบัว จังหวัดนครพนม. *รัฐศาสตร์สาร*, 36(1), 83–115.

สมชาย (นามสมมติ). สัมภาษณ์, 23 กุมภาพันธ์ 2560.

สมศักดิ์ เจียมธีรสกุล. (2552, สิงหาคม). “8 สิงหาคม 2508” (8-8-08) “วันเสียงปืนแตก” (ตอน1). สืบค้น จาก <https://prachatai.com/journal/2009/08/25380> เมื่อ 10 มกราคม 2560.

สันติ (นามสมมติ). สัมภาษณ์, 16 มกราคม 2560.

สุเทพ สุนทรเกษม. (2548). *หมู่บ้านอีสานยุค “สงครามเย็น”: สังคมวิทยาของภาคตะวันออกเฉียงเหนือ*. กรุงเทพฯ: มติชน.

หอศิลป์บ้านจิม ทอมป์สัน. (2555, กุมภาพันธ์). *ปลุกผี (primitive) งานศิลปะจัดวาง โดย อภิชาติพงศ์ วีระเศรษฐกุล*. สืบค้นจาก <http://www.jimthompsonhouse.com/thai/events/Primitive.asp> เมื่อ 23 มีนาคม 2560.

อรรถจักร สัตยานุรักษ์. (2555). ระหว่างประวัติศาสตร์กับความทรงจำ. ใน อภิราตี จันทร์แสง (บ.ก.), *ประวัติศาสตร์นอกขอบ. กรุงเทพฯ: คณะสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาสารคาม.*

Goscha, C. (1999). *Thailand and the Southeast Asian networks of the Vietnamese Revolution, 1885–1954.* Richmond Surrey, UK: Curzon Press.

Pirelli HangarBicocca, (2013). Primitive | Apichatpong Weerasethakul @HangarBicocca. Retrieved from <https://www.youtube.com/watch?v=xLjafasEAU>, March 23, 2017.

Winichakul, T. (2000). The Others Within: Travel and Ethno-spatial Differentiation of Siamese Subjects, 1885–1910. In Andrew Turton (Ed.), *Civility and Savagery: Social Identity in Tai States* (pp. 38-62). London: Curzon Press.